

ZICHY ANTAL AZ ORSZÁGGYŰLÉSEKEN

Zichy Antal pályáján a politika szinte a kezdettől jelentős szerepet játszott. Nem véletlen ez, hiszen felnőtté válása a reformkor idejére esett. Ráadásul egyéni érdeklődése is olyan kérdések iránt nyilvánult meg, amelyeknek volt valami köze a politikához. Amikor Moson vármegyébe került megyei szolgálatra, ez az érdeklődés csak erősödött. Históriai olvasmányai arról győzték meg, hogy mindig a kor ütőerén kell tartania a kezét. Feljegyzései azt bizonyítják, hogy egyik kedvelt olvasmánya volt a *Mathias Corvinus König Hungarn* (Carlsruhe, 1809) című kötet. Úgy gondolta, hogy a nagy egyéniségek tetteinek vizsgálata megszívlelendő eredményekkel kecsegtetik a „bölcselelő történetbarátokat”. Ugyanakkor azt is kiemelte, hogy a múltbéli adatokat nem a fényes illúziók szemüvegén át kell nézni, mert így közelebb kerülhet a kutató a valósághoz. 1846-ban tett kísérletet arra, hogy Mátyás király életéről summázatot készítsen magának. Szavai nagyfokú *realitásigénnyel* árulkodnak. Abból indult ki, hogy bármily nagy érdeklődéssel bírjanak is a historikus előtt a nagy férfiakról fennmaradt mondané és a nekik tulajdonított nyilatkozatok, a múlt bűvára soha nem vesztetheti szem elől, hogy „fűrésző” tekintetét és szigorú figyelmét a keresés szolgálatába állítsa: azaz *feltárja a szavak és tettek közti összhangzást*.¹ Mindebből az következik, hogy Zichy realitásigénnyel igyekezett tájékozódni a reformkor eseményeiben (látni fogjuk, ilyen értelemben készültek feljegyzései a Moson megyei politikusokról). Ebben Szentkirályi Mór és Somssich Pál iránymutatása segítette.

„Megválasztatott ország-gyűlési követnek”

A fentiek előrebocsajtása szükséges volt annak az útnak megértéséhez, amelyen Zichyt megválasztották

a népképviselői országgyűlés követének. Természetesen egyoldalú lenne a kép, ha csak a valóságra irányuló figyelmét vennénk észre. Az ilyen egyoldalúság már-már a személyiség meghamisításával volna egyenlő. Hiszen Zichy Antal is korának gyermeke. *Földi menny* írta 1825-ben verscíműl Vörösmarty Mihály, s ez a romantika térhódításának nyitányát is jelentette. A költő ebben a versében olyan gondolatokat fogalmazott meg, melyek még húsz év múlva is foglalkoztatták kortársait:

„Mennyet kell a földön is keresni,
Mennyet, a föld úgy is elveszendő,
Elveszendők, akik rajta élnek.”

Idézhetnők hosszabban is, de a gondolatrend már e pár sorból is világos; az embernek választani kell a jó és a rossz között. E szélsőségektől nem lehetett mentes Zichy Antal sem. Naplójegyzései igazolják, hogy sokszor gondolt arra, az ember a menny és pokol között áll. Ugyanakkor már itt feltűnik (1845 novemberében), hogy önmagát, gondolkodását óvni igyekszik a szélsőségektől, az éles kontroverziáktól. Arról medítált, hogy két távoli pont (menny-pokol) soha nem szolgálhat általánosan érvényes szabállyal: vagyis a középút helyes! Egyetért azzal, hogy az emberi kebel egy mennyet és egy poklot zárhat magába (azaz, isten vagy ördög lehet), de az átlag sem egészen jó, sem egészen rossz. Okfejtésében nagyfokú *racionalizmus* nyilvánult meg. Példái a kulcsillámról és az önző érdekről egyértelműek. Mindez arra mutat, hogy a ráció hűvösségével igyekezett korlátok közé szorítani a szenvedélyt, az érzelmi kitöréseket.²

Éleslátás és elemzőkészség csendül ki abból, hogy rossznak látja azt a lelkesedést, amelyik az if-

1. A dolgozat az eddig *feldolgozatlan és rendezetlen családi levéltár alapján készült*. Ebből következik, hogy nincsenek hivatkozási számok. Nehézkes az iratokhoz való hozzáférés. Ezt igyekeztem ellensúlyozni a bővebb idézetekkel, illetve a feljegyzések dátumainak megadásával.

1846. február 2-án jegyezte le a lapra Zichy Antal: „Történeteinek hosszú során végig tekintve *Corvinusunk* egyik azon alakok közül, melyek figyelmünket tüstént magukra vonják, s leláncolják, nem megvetendő eredményeikkel kecsegtetve a bölcselelő történetbúvárt. — E benyomásnak engedve s az adatokat nem a fényes illúziók szemüvegén át véve szemügyre, egy-

rész szomorú, de nem kevésbé tanulságos eredményre történt jönnöm. Azon meggyőződéssel t. i. hogy: *Mátyás király nem volt nagy ember, egyike a ritkábbaknak, nem az óriásoknak.*”

2. 1845. november 30-án írta: „Hány fénylő tetteken csüggött már a tömeg csadálkozva, hány halandót emelt egekig a külszín után induló sokaság lelkesedése, míg nem sikerült, ama vakító csillám silány köznapiságot vett körül s alapul kicsinyes, önző édeken nyugovék. De nemes cél, tiszta indok sem egyedüli kellék: téved a szenvedély, ha az ész korlátain túl hág, s ártalmas lesz a különben jótékonyosság.”

jút a földfölötti szférákba emel, majd leejtve józanít. Ugyanakkor arra is céloz, hogy rossz a világ, mert nem egyezik meg azzal, amit az én és a szív mint egyedül helyest mutat, rossz, ha a kívánatos elnyomja a megszokás és a kényszer. Az ész és a szív illetően való középpontba állításától már csak egy lépés – a lélek nemességén át – a társadalmi problémákhoz való eljutás. Idézem sorait: „Szomorú képet állíték fel. Egy országban, hol nem a lélek előnye ad rangra igényt, hol családi viszony emel föl azzá, mely viszont csak egyedül nyújt családi fényt, – egy országban, hol a nép castokra osztályozva lévén, még a kisebb szám az álladalom minden javait tulajdonul tekint, az aránytalanul nagyobb tömeg, születési átkául, csak azért tartozik a társasághoz, hogy terheit viselje”.

Bővebb magyarázat nélkül is világos, hogy a középnesesi családból származó ifjú a francia felvilágosodás eszméit aposztrofálta feljegyzéseiben. S az is, hogy a korszak nagy kérdései nem sikkadtak el figyelme előtt. Gondolkodásában ugyanakkor érződik egyfajta szkepszis. A világszemlélete is az elvek ütköztetéséből következett? Abból is. Amihez még társultak a megyei szolgáltatásban szerzett egyéni tapasztalatai. Jogi gyakorlatának tényei.

1846 novemberében például az a kérdés foglalkoztatta, hogy az evangélikusok, akik katolikusoktól vesznek jobbágy házakat és telkeket, fizessék-e a katolikus lelkészt és a mestert és az adót? A jogi problémáról közel tizenkét oldalas eszme-futtatást írt, aminek többsége ma már érdektelen. De az már nem, hogy a magyarázatot a „természetes ész” jegyében igyekszik megadni, a „pozitív törvény” és a „politica példája” segítségével. Azaz a legtávolabbi kérdésektől is a politika irányába tájékozódott.³ (Csak sajnálhatjuk, hogy a lapok közül épp az ezt kifejtő kalódott el!)

Következett ez az okfejtés a megyei viszonyokból, valamint abból, hogy Moson oppozícióban volt az országgyűlésen. Erről 1846. december 26-án feljegyzést készített. Az oppozíció vezéralakjai kaptak itt rövid jellemzést. Elsőül gróf Eszterházy Kázmér, a felvilágosodott arisztokrata (aki ruháit angol szabásra, de honi anyagból készítette). Az ő előadásából Zichy a finomságot és az eleganciát vette észre, valamint azt, hogy elleneit inkább lenézni, mintsem cáfolni szokta. Gróf Zichy Manóról azt állítja, hogy gondolatai épek, de a tudomány nem zavarja álmait, s magyarul sem tud rendesen. Zichy Ottó gróf a nemes tűz, a honszeretet és a lovagiasság példaképe számára. De ami ennél fontosabb: egyike azon keveseknek, akik a *liberalizmust* nem úgy tekintik, mint az atillát, amit csak országgyűléseken adnak maguk-

ra, otthon pedig mint kényelmetlent azonnal levetnek. Itt derül ki, hogy a rövid jellemzéseket egyáltalán nem öncélúan és nem érdekességként készítette; a választottak politikai felfogását rögzítette így. Hiszen gróf Zichy Aladáról már csak azt tartotta lényegesnek, hogy konzervatív volt mint helyettes alispán, majd követjelöltként és az országgyűlés tagjaként liberális lett („pártját azonnal cserben hagyja, mihelyt haszna lesz belőle” – jellemzi). Ugyanilyen értelemben beszél Jankovics Antal táblabíróról, kiről némi szarkazmussal jegyezte meg, hogy az oppozícióhoz azért került, hogy megmutassa „lett valami, t.i. opponens”. Hasonló hangnemben szól Imrédy Lipótról, aki korábban egyetlen szószólója volt a liberalizmusnak, s abban jellemzőságot mutatott.⁴

Mindezekből, valamint az országgyűlési események figyelemmel kíséréséből sokat tanult. Körvonalazódtak valamennyire saját politikai elképzelései. Alapvetően jelentkezett számára, hogy az alkotmányos élet kialakításához szükséges az egynézetűek szövetkezése. Vagyis a pártszervezés gondolatát nagyon fontosnak ítélte, mert így az ugyanazon véleményt hangoztatók határozott irányzatot és elveket követelhetnek, nem csupán maguk között, hanem a nyilvánosság „mezején” is. Nem kerülte el szemét az a tény, hogy a reformkort megelőző országgyűléseken a vita legnagyobb részt a fennálló törvények különféle magyarázata körül folyt. Viszont 1847-ben már új törvényekről, intézkedésekről esett szó. Természetes, hogy ebben a többség döntő befolyását óhajtotta: „ha biztosan, sikeresen, idővesztés nélkül akarunk az új intézkedésekkel előre haladni, szükséges, hogy intézeteink a közélet mezején a többség által pártoltassanak”.

Ugyanakkor azt is kiemelte, hogy alkotmányos ország ellenzék nélkül nem létezhetik, hiszen a nézetek összeütközése a kérdések minden oldali megvitatását hozhatja magával. Ebben az ellenzékiségben a teljes szabadságot (liberalizmust) tartaná mérvadónak, azt, hogy az ellenzéknek további ellenzékei legyenek. Épp ez biztosítaná számára a határozott kontúrokat. Hiszen az ellenzék – írja – törvénytelennek tekintti azt, amit ők törvényesnek. Lényeges, hogy a különbséget, amelyik tény szerint megvan, *elvileg* is kimondhatják.

Az elv pedig – amiben a különbséget ki kell fejteni – a *függetlenség* kérdése. Zichy úgy gondolta, hogy az abban az évben annyiszor említett függetlenség helyébe a *politikai becsületesség* elvét kellene állítani. Vagy legalábbis oly célt, amelyik a szuverenitás helyén a *becsületes függőséget* a haza érdekében elérni kívánja.

Az ennek megfelelő program kidolgozásához az

3. 1846. november 11-én jegyezte le, hogy a ráció ellene mond a fizetésnek. „Ézt mondja a természetes ész. – 2-szor. Mit mond a pozitív törvény? – 3-szor. A politica, s Irland példája.” A kézirat ezzel a mondattal ér véget. „Itt vagyunk a politikai tekintetknél, mint 3-dik pontnál.”

4. 1846. november 26. Mosonmagyaróvár. Általában ilyen hangnemben írt: „Nyelve: konyha magyarság, külseje: betyáros, hangja: vontatott, s pathos és siránkozás között oscillál; — olvasni szeret, de idézni nem szokott; logicája jó, ritkán tér el a tárgytól.”

alábbiakat jegyezte fel magának (mint határozott állításokat):

- a tulajdon szentsége,
- a kormány alkotmányos erejének és hatékonyságának megőrzése,
- a birtok mérséklő befolyása,
- nemzetiség,
- alkotmányos és közigazgatási önállásunk és a közbirodalmi összeköttetésünk,
- békés reformok,
- kész törvényjavaslatok.

Első pillanatban látszik, hogy nem különösebben egyedi nézetek ezek. Érdekességük leginkább az, hogy árnyalatokban gondolkodik. Merít a konzervatívoktól és az ellenzékiektől egyaránt, s azt törekszik összhangba hozni a liberális gondolkodással. Eötvös József és Kemény Zsigmond programjának vegyítését szeretné, hogy mindenképpen a fokenkénti haladás kerüljön előtérbe, az alkotmány sáncainak szélesítése. Ebbe belefér Zichy szerint a harmadik rend megalakítása, a szabad sajtó, de ezeknél már alig több. Mert feljegyzései azt is regisztrálták, hogy a forradalmat megelőző években nálunk már jelentkezett a „communizmus és más efféle eszmék”. Azt elismeri, hogy ezek Franciaországot erőteljesebben foglalkoztathatják, de az „nagy ugrás” lenne, ha nálunk valaki a proletariátusról kezdene beszélni. Maradjunk csak – mondja – az alkotmányos szabadságnál! Csügghetünk hévvel az ideákon, de soha nem szabad elfelejteni, hogy azok nem a földön vannak. S ha az élet értelmét a tökéletesedésben fixáljuk, akkor a hazának egyedüli üdve a fokenkénti haladás és az alkotmányos szabadság.⁵

A szélsőségeket a politikában kiskorúnak minősíti. Zichy szerint a generális feladat az, hogy a fennálló régít az új követelmények szellemében javítsák. Ebben ismételtelen összegzett magának egy tervezetet, a polgári átalakulás lényegére nézve.

1. Meg kell határozni a fejedelemnek és a nemzetnek a jogait egymás irányában, úgyszintén a nemzet tagjainak is kölcsönös viszonyait egymás közt, – a törvényhozás és a végrehajtás körét szoro-

5. Évszám nélküli feljegyzés. Valószínű, hogy az eleje és a vége az irománynak elkallódott. Egyik részében így értelt: „Nem arról van szó, hogy egy újonnan felfedezett szigetre telepített népnek — mely emlékeit és történelmi jogait az anyaföldön hagyta — alkotmányt adjunk. — Arról van szó, hogy a fennálló régít javítsuk.”

6. *Summája a választói feltételnek az Egyesült-Statusokban* címmel az alábbiakat gyűjtötte ki: „Minden Status megadja a választó jogokat 21 esztendőseknek. Minden Statusban bizonyos ideig kellett lakni a kerületet, hol valaki szavazni akar. Ezen idő három hónaptól két évig különböző.

Mi a Ceusust illeti: *Massachusettsi* Status 3 fontos jövedelem v. 60 font tőke.

Rhode Island 133 dollárnyi értékű földbirtok.

Connecticut 17 dollár jövedelmű jöszág v. egy évi szolgálat a katonaságnál.

san és világosan meghatározni, hogy minden balmagyarázat, és önkény kizárva legyen. (Megjegyzi, hogy még akkor sem szabad valamit elhallgatni, ha az magától értetődő.)

2. Garanciát kell találni arra, hogy a megalkotott „polgári szerkezet” nem marad írott malaszt. Úgy gondolta, hogy garanciát nyújtanak a felelősség és a nyilvánosság (municipalitás), valamint a szabad sajtó. Ha a kormány ezektől fél, az annak a jele, hogy az alkotmánynak nem barátja.

3. Az út ne legyen elzárva az alkotmány további fejlesztése, javítása elől. Hogy ez megtörténhessen ismét csak a szabad sajtóra hivatkozik, amelyik felhívja a figyelmet a változtatásra. S van még egy lényeges dolog: a népnevelés és az iskolák. Ezek önmagukban biztosítják az előbbre lépést. (Évtizedek múltán is harcosa lesz ezeknek.)

Mindezek nyomán (s a tanulmányozott angol és német szerzők műveit alapul véve) nyolc feltételt látta az alkotmánynak:

- a személyes szabadság,
- a törvény előtti egyenlőség,
- egyenlő esély a hivatal-képességben,
- egyenlő adók,
- egyenlőség minden közteher viselésében,
- vallásszabadság (zsidókat sem zárva ki),
- kármentesítése azoknak, akik tulajdonukban vagy jogukban sérültek,
- szólás- és sajtószabadság (legalább határozott sajtótörvények).

Egyszerű összevetésből látszik, hogy azonosságok és jelentős eltérések vannak a 48-as tizenkét pont-hoz viszonyítva. Ez többek között abból következett, hogy Zichy Antal elsősorban angol nyelvű munkákban nézett utána az alkotmány kérdéseinek. Jordan, Sir Robert Peel, Baco, Tacqueville neve kerül elő hivatkozásként. Sőt Sir Robert Peel neves tory vezérének még 1829. március 5-én tartott beszédére is utal (a katolikusok emancipációjáról volt szó). Ez viszont már átvezet az alkotmányosság kulcspontjához, a választójoghoz.⁶ (Erre nézve summázatot készített magának arról, hogy milyen választói feltételek vannak az Egyesült Államokban.)

Új-Jersey 50 fontot érő jöszág.

Dél-Carolina és *Maryland* 50 hold föld.

Tennessee akármiféle birtok.

Missisipi, Ohio, Georgia, Virginia, Pensylvánia, Delaware és *Új-York* Statusokban elég, ha adót fizet; e Statusok nagyobb részében a katonai szolgálat felér az adófizetéssel.

Maine és *Új-Hampshire* elég, ha a szegények lajstromába írva nincsen.

Vége *Missouri, Alobama, Illionis, Louisiane, Indiana, Kentucky* és *Vermont* Statusokban semmi olyan feltétel, mely a választónak értékét illetné, nem kívántatik.

Úgy gondolom, csupán Éjsz-Carolina szab a tanács választóira nézve más feltételeket, mintsem a képviselőházi választóira nézve. Az előbbinek 50 hold föld. A képviselő választott elég, ha adót fizet.”

S ezzel el is érkeztünk az 1848. évi népképviseleti követválasztáshoz. Ennek előkészítésére Moson megyében már pünkösdi hava (május) 8-án megtették a lépéseket. Mindenekelőtt a nyomdatulajdonosoknak magyarázták el jogaikat és kötelességeiket, illetve megkezdték az esküdszékre képes egyének összeírását. (A dátum meglepő, hiszen tudjuk, hogy a minisztertanács május 19-én határozta el az országgyűlés összehívását július 2-re. De az iraton az utalás egyértelmű: „Követválasztást illetők”.) Ebben Zichynek főügyészként volt szerepe, ami később gyökeresen módosult.

Az országgyűlési követeknek népképviselet alapján történő választását elrendelő 1847–48. évi V. tc. 7. §-a értelmében az egyik első feladat a választókerületeknek és a választási főhelyeknek a kijelölése volt. Minthogy a megye két követe adhatott, így két kerülethez tartoztak meg. Ezek közül a felsőben a következőket jelölték ki összeíróknak: Kleinthar Endre Eszterházy Pál ügyész, Zichy Antal tiszti főügyész, Lang Ferenc szappanfőzömester. Feladatul kapták, hogy június 8-án megkezdendő foglalatosságukat tizennégy napon át folytassák, „s az összeírást minden községben a helyszínen teljesítsék, – s az erre szolgáló határnapokat oly utasítással hirdessék, hogy mindazon választók, akik bármi oknál fogva akkor midőn az összeírók lakhelyeiken foglalatosságuknak magukat nem jelenthették, – az összeírásra kitézött 14 nap alatt az összeíró küldöttségénél, melynek ezen idő alatti naponkénti holléte szinte minden községben tudatandó létszen, – jelenthessék.”

A megbízatás teljesítésére mindkét választókerület feltüntetésével magyar és német nyelven hirdetményeket nyomtattak. Ez egyrészt közölte, hogy kik rendelkeznek követválasztási joggal, másfelől pedig megadták, hogy a zárófalusi kerület összeírói küldöttsége (amelyikbe Zichy Antal dolgozott), melyik napon hol lesz. A hirdetmény egyik megmaradt példányán tintával javítások vannak a dátum körül. Eszerint a munkát már május 29-én elkezdték és június 11-re befejezték (holott az eredeti terminus szerint csak 8-án indították volna). A falragasz dátuma: 1848. május 10-én, Magyaróvárott.

Zichyék az összeírást két nyomtatványon végezték. A *Választók névsora* feliratún feltüntették a képesség alapját (ingatlan, iparüzlet, jövedelem, értelmiség, vagy régebbi jog). A másik *A választói képességtől elmozdított egyének névsora* volt (ezen csak a név és az ok számára volt hely).

A munkát végezték, s most jött a fordulat! Az eredeti ütemezés szerint csak június 20-ra teljesítették volna a feladatot, de a megye felső kerületének fő

helyén, Zúrány mezővárosban ezen a napon már követválasztás volt! (Így nyilván helyes, a tintával beírt módosítás.) A megmaradt jegyzőkönyv szerint az elnöki tisztet Zichy-Ferraris gróf látta el, aki reggel 7 órára tűzte ki a gyülekezést. Egy órával később megnyitotta a választást, s az egybegyűlteket figyelmeztette arra, feladatuk az országgyűlési követ személyének ajánlása. A felkiáltásokból végül is két nevet szűrtek ki: Zichy Antal és Major Pál. Azaz az összeírást végző tiszti főügyész ekkor már jelöltként szerepelt. A választási törvény 31. §-a szerint a szavazás számlálásához mindkét jelölt két-két embert állíthatott. Zichy ekkor Jankovich Antalt és Kirchknopf Józsefet nevezte meg (közülük az első érdekesebb számkra, mert követválasztásokról ürügyén a későbbiekben is találkozunk vele). A szavazás a listák alapján elkezdődött és délután öt óráig tartott. Ezután kezdték a szavazatok nyilvános számlálását. Innen idézem a jegyzőkönyvet: „mely számításból kitűnt, hogy ezen kerületben összeírt 2542 szavazat képesek közül a választási gyülekezésben megjelentek és szavaztak 1626-an, ezekből pedig ZICHY ANTAL úr egyezeregyszáznyolcvanhét, MAJOR PÁL úr pedig négyszázharminckilenc szavazatot nyertek, – mely eredmény szerint Zichy Antal úr mellett nyilatkozván a szavazatoknak általános többsége, – Zichy Antal úr ezen kerület által megválasztott országgyűlési követnek elnökiül kijelentetett.”⁷

Sajnos sem a naplóban, sem a (töredékes) levelezésben nincs utalás az előzményekre, hogy miként és miért léphetett fel követjelöltként Zichy. Tény az, hogy megválasztották, s mint Moson megyei követ részt vett az országgyűlés munkájában. Hogyan? Erre nézve eléggé hiányosak az adatok. Az bizonyos, hogy nagyon hamar az *Életképek* című lap körül szerveződők táborához csatlakozott. Az alkotmányosság és a fontolva haladás végül is a „békepárthoz” vitte, ami persze nem jelenti azt, hogy a haza sorsa kevésbé foglalkoztatta volna, mint követársait. Ez derül ki abból a levélből is, amit 1849. január 26-án írt édesanyjának Debrecenből. (A dátumozásban nyilvánvaló tévedés az 1848.) Minthogy ez különleges értékű kordokumentum, szövegét hosszabb terjedelemben közlöm:

„Édes Anyám! – A jelen alkalmat használom, hogy mint létem felől a következő rövid tudósítást küldöm. – Január 2-án reggel nőmmel együtt Pestet elhagyván, – vérző szívvel és levert kedéllyel, – a pálya, melyre léptem, sok áldozattal és személyes veszéllyel jár, – Isten tudja, mi lesz a vége? – ámde nem tehettem másképp. Egy magasabb kötelezettségérzet parancsolt velem. – Lakásomat minden bútorttal együtt

7. A fennmaradt dokumentum címe: *Mosony vármegyének nezsideri kerületében az 1848-ik esztendei Szt. István-havának huszadik napján, a kerület fő helyén Zúrány mezővárosában tartott Ország-Gyűlési követválasztás folyamáról vezetett jegyzőkönyv*. Ez az akkori gyakorlat szerint megbízólevélnek is számított, s Zichy nyilván ezért őrizte meg az egyik példányt (eredetileg ugyanis három példányban készült).

A jegyzőkönyv aláírói: gróf Zichy-Ferraris Manó, Kálóczy Miklós, Jankovich Antal, Szalay Imre, Musits Károly, Szarka Sándor, Kirchknopf József, Schuch Kristóf Károly. Három pecsét van rajta; az elnöké, a jegyzőé és Jankoviché.

Beimelékra bíztam, kik egyúttal oly szívesek voltak megígérni, hogy Édesanyámat is tudósítani fogják. – A lakbér pár nap múlva volna fizetendő, mert felmondani csak Szt. Györgyre lehetett. – (...) Szolnokon több napig kellett várnom a poggyászmor, mely csak az utolsó trinnel érkezett meg, – egy útitáskám – benne sok becses holmi – el is veszett. Szolnokról a legzordabb hidegben nyitott szekéren három nap múlva Debrecenbe, e nagyszerű sárfészekbe szerencsésen megérkeztünk s most itt vagyunk, várva a pillanatot, melyben vagy ismét tovább zarándokolunk, vagy a drámát béfejezzük.

Meglátom-e valaha szép szülőföldemet? Édesanyámat, s mindazokat, kikhez baráti kötelék csatolt? Alig reményelem. – Már is úgy érzem magam, mint egy számkivetett, mert itt bizony akár elveszhetne az ember, meg sem emlegetnék.

Ha alkalom nyílik, írjon az oroszvári esperesnek, ott lévő csekély vagyonunk felügyelete iránt. Némely családi irományok nálam vannak, örömezt biztosabb helyre küldeném őket. –

Némelyek emigrálásról beszélgetnek. Részemről el vagyok határozva sorsom beárni itten, hazám földjén, ha a legvégsőre kerül is. – Különböző bizonyos materiális akadály miatt a menekülés bajjal is járna. – Mély aggodalom szállja meg lelkemet, ha azon lénynek jövőjére gondolok, akinek egyedüli támasza én vagyok, s kinek sorsa személyemhez van csatolva, elválaszthatatlanul. (...) Ha nem látnánk többé egymást, fogadja e pár szót tőlem, mint végrendeletemet.⁸

A dolgok ezután jobbra fordultak. De Zichy személyét a radikálisok nagyon erőteljesen támadták, mondván, a régi rendszer, az abszolutizmus híve. Láttuk, hogy ő az alkotmányos és szabadelvű irányzat követőjének vallotta magát. A támadásokra újlag összefoglalta politikai nézeteit. Ekkor már arról beszélt, hogy ellensége mindenfajta zsarnokságnak és terrorizmusnak. S mint legtöbbször, most is történelmi példákra hivatkozik, hogy a republicai fascies is jelképe lehet a zsarnokságnak. Okfejtéséből világos, hogy nem rajong a köztársaságért, noha mint státusforma lehetőséggel, számol vele. Már csak azért is, mert – mint hangsúlyozta – az abszolutizmus ideje lejárt. Ismét a felvilágosodás gondolatköréhez nyúl vissza, különösen abban a tételében, hogy az abszolutizmust csak háborúval lehetne visszaállítani, s aki

háborút akar, az a zsarnokságnak hódol. A szillogizmus ellentéte ugyancsak előkerül, hogy ki a szabadságot kedveli, az békét fog kívánni. „Védője lesz a békének ki- és befelől, védője a szabadságnak, nemcsak a magunk számára, hanem más népek irányába is, – védője az alkotmányos királyunknak, s nemzetiségünknek, tántoríthatatlanul híve a szabadságnak, bárki által támadtassék meg.”⁹ Szó szerint kellett idézni védekezésének ezt a passzusát, mert a későbbiekben az itt kifejtettek nagyon fontos szerepet játszottak pályáján. Ekkor, 1849-ben alakult ki csírájában az a program, amivel a hatvanas években lépett fel az országgyűléseken!

„Én mint magyar ember”

A szabadságharc bukása után Zichy Antal oroszvári birtokára vonult vissza. Itt hosszú ideig azt tartotta legfontosabb feladatának, hogy megrendült anyagi helyzetét helyrebillentse.¹⁰ A pénzügyi nehézségeket fokozta, hogy 1850-ben megbetegedett a felesége (édesanyjához küldött egyik levelében kesereg is, hogy egy hosszabb orvosi kúra költségeit nem tudná viselni.) A szabadságharc bukása utáni egy évben kizárólag ezek a dolgok foglalkoztatták. Mindössze egyszer ad hírt a reá váró sorsról: „Újságul most azt beszélnek, hogy a neugeb. (minden bizonynyal neugebacken, vagyis újdonsült – L. A.) foglyokat Aradra akarják elvitetni. – Különösen e f. hó november végéig hihetőleg szabadlábbon hagynak, s akkor – akik nem jelentették magokat, proscibáltatni, mi pedig sorban elővételni s elítéltetni fogunk, ami 2 hónapig eltarthat. Így az a kilátás, hogy e telt, melytől mindig előre borzadtam, itt Pesten tölten-dem. – Madarászt és Balogot Manheimban elfogták s behozták”. Az ítélet nem volt olyan súlyos, mint várta, mert Zalát (szülőfaluját) jelölték ki számára állandó tartózkodási helyül.

Mindenesetre azt a következtetést levonta, hogy politikával – legalábbis időlegesen – ne foglalkozzék. A gazdálkodásra fordított nagyobb figyelmet, de a tények itt is arról győznek meg, hogy kevés sikerrel. Oroszvári birtokrészét el kellett adnia, hogy Zala megmenthető legyen a családnak (sőt, felesége hozományának jelentős részét is elköltötte erre). A gazdálkodáson túl öccse, Zichy Mihály ügyeivel kezdett foglalkozni. Több műegylet kérte közbenjárását, hogy

8. A búcsúzás hangneméhez idézem még: „Bízom Édesanyám nemeslelkűségében, s reméllem egy netaláni gyászos esetben, úgy fogná magát viselni, mint egy nemes szívű anyához illik, – egy utolsó eléatételt nem fogna megtagadni fia hamvaitól – emlékéitől.”

9. Utaltam már többször arra, hogy Zichy gondolatmenete sok szállal kötődik a francia felvilágosodáshoz, illetve a forradalom vívmányaihoz. Ebben a feljegyzésében konkrétan utal erre: „A szabadság, egyenlőség, testvériség elveit nem kalapomon szoktam hiú cégérül hordani – agyvelőmben hordom –, s még sokan, mint valamely új divatot, ruhájokra tűzték, én szívem mélyébe véstem azokat. – Vajmi sokan teli torokkal hirdetik ezeket. – Ámde nem erre van szükségünk: az

életbe kell ezeket átléptetnünk – az ígét testté változtatnunk, ez a mi feladatunk.”

10. Még azt is eltagadta, hogy ügyvédi oklevéllel bírt, noha a díszes dokumentumot megőrizte. (Ezen kívülre a következő volt ráírva: „Ezen ügyvédi tanúlevél T. Ns. Mosony vármegyének az 1845. évi Boldogasszony hó 14-én tartott közgyűlésében felolvastatván, közhírré tétetett.”) Költözés és anyagi gondok között őrlődött. Levelében általában ilyen felsorolások voltak: „2 Chiffonier, 3 vászonnal bevont asztal, 2 konyha Chiffonier, nagy sárga almárium 2 db, 5 db nádszék, nagy veres karszék, polit. ágy (deszkák nélkül), 3 kis verslag” stb.

segítsen nekik képet vásárolni, s ezt szívesen vállalta.¹¹ Örömmel tudósította édesanyjukat arról, hogy Mihály a cártól műhelyt és évdíjat kapott, s így legelőször neki megszűnnek a nehézségei.

Ezek a dolgok felkeltették érdeklődését a festészet iránt, s maga is elkezdett ilyen tanulmányokat folytatni. Úgy gondolta, hogy ez olyan terület, ami megfelelően rekompenzálja a máshol elszünetelt sérelmekért. S ki lehetne más a mestere, mint Waldmüller, akinél öccse is vett már stúdiókat. „Festészeti tanulmányaimban haladok, s a teljes sikerhez nem kellene egyéb, mint tíz évet eltűnt fiatalságomból visszaalkudni – de így is menni fog á la Waldmüller – azaz naturalista módon, minden eddig létezett festészet iskolák ignorálásával. – Így tehát okvetlen eredetieknek kell lennünk, csak aztán geniek is legyünk.”

Ezeket a sorokat Bécsből írta 1860. február 15-én. Itt még csak célzás sincs arra, hogy a politika érdekelné, de alig több mint egy évvel később már nevezetes beszédet tartott a pesti képviselőházban. A levelezésből – sajnos – épp ez az időszak hiányzik, így csak közvetett úton – azaz sajtóközlemények segítségével – kísérhetjük meg rekonstruálni a felzárkózás vezető utat.

Azt tudjuk, hogy a kötelező tartózkodás alól 1854 nyarán felmentették. Ekkor értesítette ugyanis a káradi járás cs. kir. szolgabírói hivatala, hogy felsőbb szervek a „bizonyos helyre való szorítástul” eltekin-tenek.^{11/a} A pálya felszabadult, de – mint láttuk – az ötvenes évek végéig Zichy Antal óvakodott attól, hogy – akár csak magánlevélben – politizáljon. Az 1861-es országgyűlésre így – mint a 48-as eszmékhez hű országgyűlésre – nyilván a megyei bizottság jelölte.

A megyei központi választmány 1861. március 13-án hozott végzést arról, hogy Tabon, mint a megyei követválasztás egyik fő helyén, március 23-án kell a választást lebonyolítani. Elnöknek Tallián Lajost jelölték ki, akit munkájában Zichy István helyettes elnök, valamint Mocsy János helyettes jegyző segítettek. Az elnök, miután a választásra kitűzött idő elérkezett, rövid beszédet intézett az egybegyűltekhez. Ennek lényege az volt, hogy az 1861-es követválasztás rendkívül nagyfontosságú a haza további sorsát illetően. Az április 2-re Budára összehívott országgyűlés feladata lesz, hogy állást foglaljon eddigi al-

kotmányos életünkről, azt megerősítse vagy felfrissítse, illetve ha erre nem lesz lehetősége, akkor „kitöröltünk a valódi alkotmányos népek sorából”.¹²

Tallián hosszan beszélt arról, hogy mindenki tegye félre önös érdekeit, s a jelenlévők csak a haza javára gondolva vegyenek részt a választásokon. Hiszen majd a kiküldött követnek is az lesz a feladata, hogy minden erejével a nemzeti érdekek előharcosa legyen. Épp ezért tartotta szükségesnek, hogy Tabon olyan férfiút válasszanak meg, aki a magyar történelmet és az alkotmányosságot jól ismeri, s nem enged semmiféle csábításnak vagy félelemnek. Tallián ezután utasítást adott a választás megkezdésére. A megőrzött jegyzőkönyv tanulsága szerint a sokaság nem várta be az egyéni jelölést, hanem „egyesülten, s harsogó felkiáltással Zichy Antal urat nevezé meg, hogy követül kívánja (...) az elnök úr végre szóhoz jöhetett – a törvény betűjét követve többször megkérdezte, hogy a tömeg között nincsenek e mégis kitán más egyént választani kívánnának –, és miután annyi felszólításra a felelet csak Zichy Antal úr mellett volt, őtet, a tisztelt férfiút, ZICHY ANTAL urat ezen kerület törvényesen megválasztott KOVETÉNEK kinyilatkoztatót, mit a még hangosabban kitörő éljének újabban kísérének s megerősítének.”

Zichy így került az országgyűlésre. Nevezetes és viharó kavaró beszéde, amelyet 1861. május 28-án tartott a képviselőházban, fennmaradt. Eszerint feladatának érezte, hogy az ország állapotáról és helyzetéről őszintén beszéljen. Úgy látta, hogy a despotizmus a kor szellemének fuvallatára roskadt össze, s egy egész nemzedék véghetetlen nyomorát hagyta maga után. Higgadtan igyekszik szóravannia a kárt, amit az abszolutizmus évei az osztrák birodalomnak, a civilizáció ügyének és az uralkodó dinastiának okozott. Azaz gondolatmenetében visszacseng a *fokonténi haladás és a becsületes függőség*, amiről tizennégy évvel korábban értekezett. Elképzeléseinek alaptételeként 1861-ben ki is mondta: „én mint magyar ember az osztrák birodalom felbomlását egyáltalában nem óhajtom”.

A továbbiakban ez határozta meg okfejtését. Hivatkozott itt savoyai Eugen jóslatára, aki szerint a birodalom súlypontja előbb-utóbb átkerül Magyarországra. Így önmaga ellen dolgozna a nemzet, ha felbomlását szorgalmazná. A történelmi érvek mellett

11. 1853 körüli, dátum nélküli levél: „Éppen most kapok levelet Pestről, melyben közbenjárásomat kéretik ki a pesti műegyesület részére Miska képe iránt. – Az egyesület szerette volna ugyan megvenni a *Tengeri vész*t, azonban nem volt elég pénze rá, mert részvényesei nagyon megfogytak.”

11/a A szolgabírói hivataltól 100/1845. sz. alatt kapta a következő levelet: „Tekintetes Zichy Antal Úrnak – Hivatalosan értesítem a Tekintetes Urat, hogy felsőbb helyen, – a bizonyos helyre való szorítástul (confimirozástul) fel van mentve. – Szíveskedjen e végett 10 nap múlva okvetlenül hozzám bejönni, hogy a kívánt reversálist elkészíthessem, mert erről jelentést kell tennem.

Karád. Június 19. 1845. Prary Ignatz szolgabíró.”

12. A jegyzőkönyv arról is tudósít, hogy megválasztása után Zichy Antal is beszédet mondott: „Szíves volt a gyülekezet helyén megjelenni; és megköszönvén a benne helyezett bizodalmat; a követséget nemcsak elfogadta, de egy szívhez szöllő, s igazán szív mélyéből jött beszédével, elöl is adta főbb pontjait, mind a Haza mostani óhajásainak, – mind reményét is az eránt, hogy – amin nem is kételkedik – ha a Haza minden küldöttje tántoríthatatlan híve lesz a Haza iránti buzgóságnak: akkor drága Hazánk a mostani válságos helyzetéből újra éledend.” A mandátumon olvasható még a következő szöveg: „22/1861. Igazoltattott a képviselő háznak 1861-ik évi április 17-én tartott IV. ülésében. Keglevich Béla jegyző.”

más, nagyobb, külső argomentumai is voltak. Arról beszélt, hogy Európának ezen a pontján okvetlenül szükséges egy nagyhatalom, amelyik a nyugati civilizáció és a keleti indolencia (azaz a németiség és a szlávizmus) között közvetítő kapocs és mérséklő elemül szolgáljon. Nézte szerint az a történelmi jog, ami Ausztria fönnállásának egyedüli alapja, ugyanolyan, mint a magyar nemzeté, s így e közösségnek feltétlenül közelebb kell hoznia egymáshoz a két országot. Annál is inkább, mert a forradalmi elvtől, amit Zichy hangsúlyosan elkülönít a szabadság elvétől, mindkét nemzet kevés jót remélhet. Önmagát mint a régi iskola növendékét aposztrofálja, amelyik a hajdani oppozícióban is fennhangon tiltakozott az ellen, hogy ők Ausztriától elszakadni akarnának.

Nemcsak magyarázatot, mentseget is igyekezett keresni a németek iránti ellenszenvre. Zichyt megelőzően épp Kazinczy Gábor szólalt fel, s a hivatalnok, a zsendár, a fináncör német fajtájáról oly karakirizáló képet rajzolt, hogy sokan ezután lehetetlennek látták, hogy ami német, az jó legyen. Zichy Antal mégis csupán az abszolutizmus, „ama szerencsétlen kormányrendszer koholói és végrehajtói” számára tartana ítélőszéket. Méghozzá Schiller nyomán: „Die Weltgeschichte ist das Weltgerichte!” (Ekként intézve el a közvetlen felelősséget.)

Az országgyűlést ebben a „csonka” formájában nem tartotta határozathozatalára illetékesnek. Azt elismerte, hogy a „hatalom” a helyhatósági autonómia elől elhárította az akadályokat, de a teljes országgyűlés útjából nem. Azt tanácsolta, hogy a „tényleges hatalmat” kényszeríteni kell arra, hogy engedelmeyeit kiterjessze mindazokra, akik nélkül csak „csonka” lehet a képviselőház.

Okfejtésének summázata, hogy az udvar lépéseket tett, így a magyar nemzetnek is mozdulnia kell:

„A *tényleges hatalom* ország, világ előtt ünnepélyesen kijelenti, hogy *nem akar többé* tényleges, hanem *akar jogos és alkotmányos* lenni. Kijelenti azt nemcsak az okt. 20-iki patens által, melynek azon részét, mely régi alkotmányos alapelvünket Corpus Jurisunkból kivett szavakkal, miszerint *törvényt hozni, változtatni, megszüntetni csak országgyűlésen lehet*, újra kimondja, sőt az *osztrák örökös tartományokra is kiterjeszti* s ezáltal nemzetünk egy régi óhajtasát legalább in thesi teljesíti, nem látom át, miért repudiálnók? Octob. 20-ka a Lajthán túl mindenestre epochát képez, mit figyelem nélkül nem hagyhatunk. Igaz, hogy a mit kaptak, az árnyéka csak a szabadságnak; igaz, hogy rá illik Aesop meséjének ama jelmondata, melyet Tisza képviselőtársunk idézett; de végre egy tökéletes alkotmány is jobb mint semmi alkotmány. Ám lássák ők, miként boldogulnak vele, miként fejlesztik tovább azon alapot, melyet Corpus

Jurisunk kölcsönözne nekik. De ha mi az oct. 20-ki patenst, alkotmányos szempontokból, egyáltalában tudomásul nem vesszük, ignorálhatjuk-e az országgyűlésre meghívó királyi levelet?

Nem ignorálhatjuk, mert nem ignoráltuk. (. . .)

Az országgyűlés egybehívása, a koronázási eskü s diplomának legmagasb helyről történt indítványozása *oly tények, melyek mindegyike az eddig követett abszolutistikus rendszernek határozott megtagadását s az egyedüli údvre vezető útra, az alkotmányosság, törvényesség útjára lépés szándokának világos, tiszta, s szerintem visszavonhatatlan kijelentését foglalja magában.*”

Még az ilyen hangnem is kevés volt az országgyűlés munkájának folytatásához. Noha Zichy Antal szavai valóban a közvélemény egy részének óhaját fejezték ki. Bizonyosság erre például Fekete Lajos karádi birtokos levele, aki 1860 novemberében azt írta Zichynek, hogy ugyan a hivatali teendők (igali főszolgabírónak nevezték ki – L. A.) ellátásához „erőszakot kellene elkövetnünk lelkiismeretünkön”, de szívesen teszi azt, mert ez a haza javát szolgálja. De hivatkozhatunk a bábonyi választó közösség levelére is, amelyik 1861. június 26-án kelt, s eszerint Zichy tevékenységét „hazánk és az emberiség iránti rendületlen” szeretet hatja át. Kifejtik, hogy bárhogyan is fejlődjenek az ország ügyei, ők nyugodtan tekintenek a jövőbe, mert a megye politikai képviselői Somssich Pál és Zichy Antal.¹³

A közhangulat illetően alakulása ellenére az országgyűlést – mint ismeretes – feloszlatták. Ugyanakkor röviddel később már intézkedtek az újabb követválasztásokról. A *Zala–Somogyi Közlöny* 1861. október 1-i számában közölte a királyi leiratot, illetve azt, hogy az előkészületek megtételére összeült a megye 1861. évi bizottmánya. Ennek kiemelése azt a határozott célt takarta, hogy a munka jogfolytonosságát megőrizzék. A folytonosság nyilván 1848-ra visszatekintve nyert értelmet.

A követválasztási előkészületekben hamar nyilvánvalóvá vált, hogy elég sokan vannak, akik csak frázisszerűen hivatkoznak múltira, szónoki fogásként, amiből hiányzott a megfelelő tartalom. Ez nemcsak somogyi jelenség volt, mert a *Közlöny* 1861. október 10-én átvette a *Pesti Napló*ban közölt szöveget, amelyik szerint: „Több kárt, mint hasznot tesznek azok, kiknél nyilvánvaló a szerepelni és feltűnni vágyás, kik szónoklataikban hirdetik ugyan a hazafiságot, de önfeláldozásra nem képesek, hogy a szónoki viselkedésnek ellenálljanak, midőn a tárgy meg nem kívánja. Az ilyenek nemcsak az időt vesztegettetik, hanem képesek személyes dicsvágy érdekében kockáztatni a legfontosabb közügyeket”. A *Zala–Somogyi Közlöny* szerkesztőségi cikkben elég élesen kikelt a

13. Idézem: „Tisztelt Országos Képviselő Úr! – Vettük igen becses küldeményét – azokat a kis könyvecskéket, melyek aranybetűi élénken tanúsítják előttünk Nagyságodnak hazánk s az emberiség iránti rendületlen szeretetét. Mi e kis könyvecskéket letettük házi-szentélyeink oltárára, hogy legyenek s maradjanak

csak nekünk, s unokáinknak örök emlékü ereklyéi! – Akárhogy fejlődjenek bár ki hazai Juszt. ügyeink – mi nyugodtan, sőt büszkén tekintünk a jövőbe, mert van megyénknek Somssich Pálja, és Zichy Antalja (. . .) Babonyba. Jún. 26. 861.”

túlságosan hangosan beszélők ellen, s úgy kívánta orientálni olvasóit, hogy választóként ne hallgassanak azokra.¹⁴

Hamar kiderült, hogy azért, mert a Deák-féle irányzathoz tartozóknak szerettek volna segíteni. A megyei jelöltek névsora a következő volt:

Kaposvár: Somssich Pál,

Lengyeltóti: Jankovich László (a gazdasági egyesület elnöke),

Csurgó: Inkey József, Hegedüs József (ügyvéd Kaznissáról),

Marcali: gr. Széchenyi Gyula, Csorba Eduárd, Noszlopy Antal,

Nagyatád: gr. Somssich Imre,

Szigetvár: Bittó István, Jakab István, Hegyessy Antal,

Tab: Zichy Antal, Tallián Lajos, Dömény József,

Szil: Fekete Lajos, Kacsokovics Sándor, Zichy István.¹⁵

Tudjuk, hogy 1861. október 19-én volt Tabon az értekezlet a kerület követjelöltjének meghatározása ügyében. Ezen többen úgy nyilatkoztak, hogy Zichy Antal megválasztása biztosnak tekinthető, mert oly nagy a népszerűsége, hogy azzal egyetlen ellenfele sem vetélkedhet.

Zichy egyébként élénk publicisztikai tevékenységbe kezdett ekkor, annak érdekében, hogy a deáki elképzeléseket minél szélesebb körben megismerjék. A *Közlöny* november 10-i számában *Somogyról* címmel két és félhasábos vezércikk olvasható Timon aláírásával.¹⁶ A szerző madártávlatból tekint át a megyén, de árulkodik, hogy emlegeti az 1861-es országgyűlési beszédét. Azaz Zichy Antal írta a cikket (a Timon egyébként a Tónim anagrammja). A megyéről azért beszélt, hogy bírálja egyik-másik negatív vonását. Azt viszont feltétlenül dicséri, hogy a nemzeti önálláshoz és az alkotmányosságához mindig ragaszkodtak itt. Őrizték a megyei szuverenitást. Különösen dicsérte – nomen pro anime alapról – Somssich Pált, aki konzervatív-ból (pecsovicsból) lett a forradalom után a jogvédője! A somogyi vasút, a gazdasági egyesület, a Berzsényi emlékmű, a kaposvári gimnázium, a megyei tisztújítás és még sok egyéb dolog miatt hajtja meg előtte az elismerés zászlaját. Pár évvel később egy fogalmazványban azt sem hallgatja el, hogy azért vita is volt közte („a szerény tanítvány”) és Somssich Pál („a mester”) között. Zichy inkább a centralisták, míg Somssich a municipalisták irányzatát tartotta mérvadónak.

Zichy persze olykor teátrális fogásokhoz is folyamodott, hogy emelkedjék népszerűsége. Telkiben például 1861. október 29-én tartottak ünnepséget, amelyen egy ezüst kelyhet adományozott az öszödi templomnak. Az erről való nyilvános megemlékezés nagyon jól jött a tabi kerület leendő követének. S folytatja a Timon aláírású cikkeinek sorozatát is. Di-

csérte Jankovich Lászlót (mint egyedül lehetséges főispánt), Paiss Boldizsárt, Kozma Sándort, Bittó Istvánt, Fekete Lajost. Érdekes, amit magáról írt: „Hát Z. A.-t hová tegyük? Naplói, vezércikkei alá, mik jók voltak, miért nem írta ki egész nevét? Kezdetbetűi után Tallérossy Zebulont gondolták sokan, ki hozzá, úgy hallok, némi rokonságot is tart. Az a fomózus országgyűlési beszéde, olvasva most is jó; vagyis, hogy igazat mondjak, most jó, akkor rossz volt. Mert hát a jó kakas reggel kukorékol, nem pedig éjfélok, mikor az emberek még alunni akarnak. Ami Stuart Máriát illeti, és ezt a Straffordot kit érdeme szerint lenyaktatott, – no már magam is írok, ha hozzá fogok sőt ha akarja kölünbet is. Ó, édes barátom, iger inpractikus ember. Lássa én, ha már olyan jambusokba foglalt históriát írnek, legelőször is honi, sőt megyei tárgyat választanék. (...) Ugyan mondja meg, miért szeret annyira főjegyző lenni? Hiszen már 17 év előtt főügyész volt, annyi idő alatt bizony már többre is vihette volna. (...) Jó ember ez a Z. A., hanem nagyon puha. Nincs elég célja, bár – eleget verték. Nézeteinek roppant önállósága is inkább kárára van; mint előnyére, mert elszigeteli a pártoktól. Nem tartja meg, amit Straffordjában maga tanácsol: „Menj a tömeggel!”¹⁷

A választásra Tabon 1861. november 29-én került sor. Ekkorra már csak két érdemes jelölt maradt, Zichy Antal és Tallián Lajos. Híveiket a választás helyszínén csendőrök választották el egymástól, noha a Tallián-párt csak töredéke volt ellenfelének. A megtartott szavazás eredménye: Zichy Antal 1307 szavazattal 215 ellenében követnek megválasztott. A korabeli beszámolók szerint a nép lelkesedése és az értelmiség ragaszkodása juttatta győzelemhez.

Az újabb országgyűlés – mint ismeretes – már nem a felirat vagy határozat alternatíváját tartotta fontosnak, hanem a változott deáki koncepciónak megfelelően a „magyar kérdés” megoldásának kutatását.

Zichy ismét terjedelmes memorandumban fejtette ki az elképzeléseit. Abból indult ki, hogy az ellentétek a formai dolgok hangsúlyozásából következtek, s ugyanakkor a „közös ügyek” mi voltát senki nem határozta meg szabatosan (az október 20-i pátens inkább idegenített, mint hódított). Ebből folyt az erőteljes ragaszkodás a szentesített 48-as törvényekhez, ami az uralkodó számára a szakadáshoz készítette hidat. A nemzet viszont a közös ügyekből az egybeolvasztás és elnyomás új formációjára gondolt. Emlékeztetni kell arra, hogy Zichy 1861. május 28-án kifejtette: *ő, mint magyar ember az osztrák birodalom bomlását egyáltalán nem kívánja*. Egy év múltán is alapelveként kezelte, hogy *Ausztria fennállása európai szükségesség*. A korábbi kelet-nyugati közvetítéshez most már a veszélytudatot is felerősíti (ti. a felbomló európai államrendszer

14. Zala-Somogyi Közlöny (a továbbiakban: Közlöny), 1861. okt. 10.

15. Közlöny, 1861. nov. 1.

16. Közlöny, 1861. nov. 10.

17. Közlöny, 1861. nov. 20.

a magyarság létét fenyegetné). Ezzel pedig azt a lépést tette meg, ami a korabeli közgondolkodásban eléggé uralkodó volt, hogy a „magyar kérdés” megoldása európai fontosságú. Zichy másokkal együtt úgy vélekedett, hogy Európa nem engedné Ausztria nagyhatalmi állásának megváltoztatását. Ehhez érvei a következők:

- Ausztria európai szerepe a történelmi államviszonyok fenntartására,

- a felforgató törekvések ellensúlyozása,

- keleten védfal a szlávizmus fenyegető túlnyomósága ellen,

- Németországban védfal az államegységi törekvések ellen,

- délen akadályozza a francia erő túlságos fejlődését,

- véd a nyugati eszmék bomlasztó hatásáról.

Az egy év előtti okfejtésnek azt a részét, amelyikben az Ausztria és Magyarország történelmi kapcsolatairól beszél, bővebben vázolta itt. Az bizonyos, hogy európai látókörrel állt hozzá a dologhoz, már-már részletekbe menő áttekintést adva Ausztria közép-európai szerepéről. A külpolitikai tényezők ilyen felerősítése nem véletlen. Mert amennyiben a külső tényezők tekintetében érdekazonosság állapítható meg a magyarság és a dinasztia között, úgy egy következő lépésként könnyebben tisztázhatók a belső félreértések. Zichy úgy látta, hogy 1862 nyarára Ausztria külpolitikájában képviselte a status quot, a történelmi alapot és a szerződéseket sem („verwirkseknek” proklamálja). Ebben pedig olyan politikai meghasonlást lát, ami az ellentétek forrása.

De milyen összefüggésben van ez a „magyar kérdés” megoldásával? – teszi fel önmagának is a kérdést. Válasza az, hogy „Igen szorosban mert: a dynastia hagyományos külpolitikájának azonossága a magyar érdekekkel követeli elengedhetlenül: hogy a dynastia nagy hatalmi állása megóvassék.

Ezáltal egyszersmind a birodalom egysége biztossítsassék, sőt a politikai érdekek azonossága oda utalja a magyart, hogy a közös ügyek elintézésében koronája jogait erősbitse, károsná válható befolyásoktól védje és viszont oda utalja a magyar királyt, hogy Magyarország belső kifejlésének szabad tért nyisson és azt hatalmasan segítse elő. –

Oly hatalmas találkozási pontok ezek, mellyekhez a magyar kérdés megoldását bátran csatolni lehet, és a nehézségek jobbadán eltűnnek mihelyt a dynastia és a nemzet valódi érdekeit szem előtt tartja.

Ugyan is:

Azon megnyugovás mellyet találhatunk magyar állami érdekeink szempontjából a dynastia hagyomá-

nyos külpolitikájában könnyűvé teszi számunkra a transactiot a „közös ügyek” egyetemes vezetését illetőleg.

Es viszont az Uralkodónak midőn látni kénytelen, hogy nagyhatalmi állásának s hagyományos politikájának a magyar felfogás leghatalmasabb támasza – könnyűvé teszi a transactiot magyar ország belügyeinek rendezésére nézve.”

Ézután megfogalmazhatónak tartja a „közös ügyeket”, illetve azok „egyetemes kezelésének” elméletét. A lényeg: a nagyhatalmi állás és a birodalmi egység megóvható, ha az uralkodó dinasztia külső szempontjából megkapja a szabad akció lehetőségét. Azaz így a közös ügyek alá kell sorolni mindazt, ami ezeknek elengedhetetlen feltétele. Vagyis:

- a külpolitika vezetése,

- a birodalmi összes haderő feletti rendelkezés,

- a közös ügyekre szükséges pénzerő kezelése.

Attól sem tekint el – minthogy maga is jogász –, hogy a magyar jogrend szerint ezekben az illetékeség a koronás király kezében lehet csak. Innen már gyakorlati problémák áttekintésére vállalkozik. Arra keres választ, miképp lennének kezelhetők a közös ügyek. Úgy látszik, azt könnyebb volt kifejtetni, hogy miként nem. Mert elutasítja a parlamenti formát, s azt is, hogy az uralkodót a közös ügyekre nézve köztöttebb helyzetbe hozzák a többi tartományban, mint Magyarországon. A közös ügyek kezelésében végül is alternatív kérdést lát:

„Ártana Magyarország belső állami és nemzeties szabad fejlődésének ha a külpolitica azonossága mellett a közös ügyek vezetése korlátlanul a koronának adaték át, vagy más oldalról:

Csorbulna é a dynastia nagy hatalmi állása, gátolhatnék é a dynastia politicája szabad menetében ha a közös ügyek magyar minister felelősége mellett kezeltenének és nem vállalhatná é el magyar minister országunk előtt bizvást a felelősséget oly politicáért, mely a jőzanul felfogott magyar érdekekkel egészen azonos.”¹⁸

Összegezve úgy vélte, hogy „kölcsonös jóakarattal” az 1848-as törvényektől el lehetett volna jutni ehhez a megoldáshoz, s azt is állította, hogy az 1861-es országgyűlés felirataiban ugyancsak volt annyi „ruganyosság”, amivel erre az útra léphettek volna a képviselők. Zichy politikai aktivizálódása 1860-ban akkor kezdődött, amikor az uralkodó újra az alkotmányosságot kezdte hangoztatni. (Az Októberi Diploma után). Attól kezdve vette alaposabb vizsgálat alá, hogy a „heterogén államot” lehetséges-e alkotmányos alapokon kormányozni. A konklúzió: ha akár az egésztest, akár minden részeit „a népfelség minden ottributumaival” felruházzák, akkor a birodalom együtt nem tartható.

18. A memorandum dátuma: Pesten, 1862. július 12-én. Kézirat példánya maradt meg. Közel tizenhét sűrűn teleírt oldalon fejtette ki elképzeléseit. Így zárva az eszme-futtatást: „Végül ismételnem kell, mikép én nem alkottam politicát. – Igazságot kerestem a történelmi

tények kérlelhetetlen logikai következménye vezetett utamon, – más eredményre mint hová vezetett szándékos eltérés vagy tévedés nélkül nem is juthattam volna.”

Ez a gondolatmenet óriási vihart váltott ki, az újságok hetekig foglalkoztak Zichy memorandumával, sokszor dehonesztáló hangnemben. Barátai viszont – mint Kovács Lajos – épp ebben látták álláspontja helyességének bizonyítékát: „a lármás ellenség”-nek ugyanis érvei nem voltak.¹⁹

Nyugalmasabb évek

A megegyezéshez – tudjuk – ekkor még az idő nem érkezett el. Az önkényuralom felújítása Zichy számára is a várakozás nyugalmasabb éveit hozta. Hazatér zalai birtokára és aktivizálódik a Somogy megyei gazdasági egyletben Somssich Pál mellett. A borászati szakosztály egyik vezető egyénisége lett. 1862. augusztus 13-án az egyletnek ez a szakosztály határozatot fogadott el arról, hogy a Pesten rendezendő borkiállításra a benevezéshez adatokat gyűjtenek. A gyűjtő bizottság vezetői a tabi kerületben Zichy Antal és Kiss Lajos voltak. Az alábbi kérdésekre keresték a választ:

1. mennyi a szőlővel beültetett föld?
2. mennyi bor termelt (tíz éves átlagban)?
3. milyenek a fajták és mi a bor ára?
4. mennyi a helyi fogyasztás?
5. mennyi a borkivitel a megyéből?
6. mekkora a művelés és a bor költsége?
7. mi a tiszta haszon?

Zichy erőteljesen bekapcsolódott a gyűjtésbe, mintha ezzel akarta volna rekompenzálni magát a politikai inaktivitásért.²⁰ (Egy éves határidővel dolgoztak.) Emellett igyekezett figyelemmel kísérni az ország más vidékeinek eseményeit. Így került sor arra, hogy 1863. szeptember 10-én levelet küldjön Mérey Károly főispánhoz. Ebben reflektál azon évi alföldi aszály károsultjainak megsegítését szorgalmazó felhívásra. Kifejtette: az adakozók „egyes filléreinek egyéb célja alig lehet, mint: a) az ínségűjtött vidék legszegényebbeinek némi pillanatnyi segílyt nyújtani, b) a felveendő nagybbszerű kölcsön első évi kamatait fedezni.

E szempontból kötelességemnek tartom méltóságod becses felszólításának megfelelően, csekély tehetségemhez képest 100 forintnyi kis adományomat haladéknélkül beküldeni, kérve méltóságodat, hogy az összeget rendeltetési céljához eljuttatni kegyeskedjék.” A levelet közölte a *Zala–Somogyi Közlöny* Ro-

boz István szerkesztő alábbi megjegyzésével: „Isten áldása legyen nemes barátunkon, s lelkes adománya buzdítsa tettekre Somogy minél több fiát.”²¹

Persze nemcsak ilyesmivel foglalkozott. Már 1863. szeptemberében érdeklődött a következő követválasztás lehetőségei iránt, méghozzá ott, ahol tizenöt év előtt szerepelt: Moson megyében. Onnan Jankovich Antaltól kapott válaszleveléből tudjuk, hogy a mosoni főispán hosszabb ideig foglalkozott Zichy Antal követjelölésével a zurányi kerületben. Erre végül is nem került sor, de jellemző Zichy népszerűségére, hogy a zurányi kerületben örömmel fogadták tervét.²²

1864-ben már hosszabb időt töltött Pesten, mint birtokain, s ez arra mutat, hogy a politika liberalizálásának megfelelően újra aktivizálódott. Tekintélyére világít, hogy 1864. júliusában a somogyi főispán kéréseit „öszinte tisztelettel és nagybecsülés-sel” sietett teljesíteni.

„Vannak közös ügyeink”

Deák Ferenc „húsvéti cikke” után erőteljes éles-séggel felújult a vita a közjogi és egyéb kérdésekről. Több lap kereste meg ezután Zichy Antalt, hogy fejtsse ki elképzeléseit a vitatárgyakban. Különösen az 1865-ben már hatodik évfolyamába lépett egyetemes újság, az *Idők Tanúja* kért tőle gyakran cikkeket. A lap tulajdonosa és szerkesztője Lonkay Antal volt, aki politikáról egyezkedésre hajló (már-már aulikus) hangnemben szólt. 1865. június 24-én Lonkay a következő levelet küldte Zichynek:

„Támaszkodva igen becses ígéreterre, hogy az *Idők Tanújában* olykor-olykor közremunkálni nem fog vovnakodni, bátorodom sürgősen s buzgón kérni Tekintetes Urat, hogy július elején egypár cikket küldeni ne terheltelessék. – Szeretném, – ha Eötvös programjához szólna Ön hozzá röviden, vagy majdan Szabó Imrénének a júliusi első számokban megjelenő öt cikkére adna visszhangot. – Avagy szíveskedjék közjogi kérdésünk bármelyikéhez hozzászólni; bizony hiszem, hogy alig lesz köztünk a legfőbb dologra nézve nézetkülönbség.”²³ (Lonkay egy-egy cikkért egy arany tiszteletdíjat ígért, amit négy írás után együtt postáz-tak volna.)

Zichy a kérésnek megfelelően elküldte papírra vett gondolatait, amelyek az *Idők Tanúja* 1865. július 20-i számának címlapján jelentek meg *Politikai hozzászólások* felirattal. Az aláírás ugyan csak Z. A., de a gondolatmenet és az eszmei alapállás vi-

19. „Kedves Antalom, – Köszönöm leveledet. Szükségem volt soraidra. Mert itt annyi pletyka megzavart. Rád nézve a dolgok igen komoly színt (de lehet más olvasata is e szónak – L. A.) vettek s én nem bántam magam előtt azt elfedezni, mit mások előtt tagadnom kellene. – Te az első ágyúszó elől menekültél. Én bevártam, míg a lármás ellenség egész haderejét kifejtette és a szerencsém van, hogy látom miképp nincs mit tartani hála istennek.” – írta Kovács Lajos Pestről 1862. július 14-én.

20. Nagy Lajos jegyző 1862. október 20-án az alábbi nyomtatványt küldte Zichynek: „Tekintetes Úr! – Pestre a m. Gazd. egylet köztelkére szállítandó bor mustrákat f. é. október 3-án kelt felhívás szerint méltóztassák ugyan f. é. november 10-ig Bal. Szt. Györgyi vasúton szállítani, honnan azok a megyei gazd. egylet költségén fognak Pestre eljuttatni.”

21. *Közlöny*, 1863. szept. 30.

22. Jankovich Antaltól, 1863. szept. 20.

23. Lonkay Antaltól, 1865. júl. 24.

tathatatlaná teszi, hogy Zichy írta.²⁴ Először az 1861. évi februári kísérletről élcelődött a „közös ügyek” szemszögéből. Kifejtette, hogy ez még annyi szidást sem érdemel tőlük, mint az azt megelőző Bach-rendszer. Az 1861-es alkotmány teremtett parlamentet, interpellációkat, beszéltek a budgetről, s érvényesítette a jelen levő kisebbség akaratát. Ugyanakkor nyomatékos vétumot adott az ellenzék képviselőinek. Ezek a tapasztalatok Zichy szerint igen drágák voltak. Az eltelt idő alatt egyeseknek be kellett látni, hogy „vannak közös ügyeink”, másoknak azt, hogy csak az ilyen dolgokról kell közösen tárgyalni. A négy évet ugyancsak közös idő- és pénzvesztésnek látja. (S az eltelt idővel korábbi elveinek helyességét is bizonyítva érezte.)

Elutasítja az 1861-es alkotmány 13. §-át, mondván, egyetért azzal, ha a Lajtán túl ragaszkodnak ahhoz, ami benne jó, ha a jogfolytonosságra építenek, de túlságosan réginek tartotta a közölt dátumot. „Mi, kiknek *armálisaink* a felséges uralkodóháznál is régebbiek s érzésben nemességünk eredete az idők ködébe vész el; azért nem nézhetjük le az újabb kor embereit.” A megjegyzés magyarázata, hogy az „újabb nemesek” könnyebben hajlottak az egyezkedésre, s fennen hangoztatták, hogy egyenjogúak a több őst felsorakoztatókkal. Zichy magyarázatot keresett arra, hogy az „újabbak” miért mentek bele könnyebben a „közös ügyekbe”. Felemlít itt egy XIII. századi angol példát, amikor a szigetország nemesei is leszavaztak reformokat – mert nem akarták. Ez számára nagyon lényeges érv. Ha egy nemzet nem akar valamit, annak – mint kiemeli – két oka lehetséges: a tervezett újítás *nem jó* vagy *nem látják* be jóságát.

Az 1865-ös eseményekből és hírekből azt vette vizsgálat alá, amelyek szerint a februári alkotmány módosításába, illetve félretételébe beleszólási jogokat biztosítanak az összeülő „landtag”-oknak. Ezeknek a lehető legszélesebb autonómiát és hatáskört kell szerinte teremteni, hogy „bizonyos óhajtasokat, illetőleg javaslatokat formulázhassanak”. Ebben látja a kibontakozás útját, mert „egyszerű vizsgatérés az Októberi diplomára, – ha nem csupán csak a lényegét s mint kiindulási pontot tekinténék, – nézetem szerint hiba volna. Miért és mennyiben? Azt részint már volt alkalmam fejtegetni; részint; ha idő és körülmények engedik, bővebben előadom. – De talán míg ezeket írom, túl is leszünk a kezdet nehézségein, s egy „überwunderer Standpunkt”-tal több lesz hátunk mögött?”²⁵

Az álláspont meghaladására persze októberig várnia kellett. Ekkor nyílt ugyanis lehetőség arra, hogy

a helyhatósági és követválasztási mozgalmak elkezdődhessenek. De már ezt megelőzően Zichy kiáltvánnyal fordult tabi választóihoz. A nyomtatásban megjelent szöveg egyik indoka az volt, hogy az 1861-es országgyűlés eredménytelen szétoszlása után nem volt lehetősége munkájáról szabadon beszámolni. Másik oka az ellenfelei támadása volt. Néhány rosszakarója a Deák Ferenc felirati javaslata mellett, annak támogatására mondott szavait sokféleképpen félremagyarázták és olyan dolgokat igyekeztek kihozni belőle, amelyek a választók bizalmát csökkentették volna. Ezért készített egy kiáltványt, hogy olvassák el újra kis füzet formátumban kiszedett beszédét és úgy ítéljenek róla. Magatartásában mindenképpen értékelendő, hogy négy év múltán is vállalja azt, amit mondott. Törvényszerű, hogy az idő múlásával álláspontjának igazolódását látta. Valóban volt olyan tendencia, hogy egyre többen adtak igazat neki. A *Polgártársak!* címmel Pesten (Emich Gusztáv akadémiái nyomdásznál) kinyomtatott falragasz fontosabb passzusait idézem:

„Valamint Tabon választóim előtt, úgy Pesten az ország színe előtt is bátran kifejeztem az 1848-ki törvényekhez, a szabadság s alkotmányos fejlődés ügyéhez ragaszkodásomat, de egyúttal azon rendíthetlen meggyőződésemet, hogy mi magyarok nem a forradalomtól várhatjuk boldogságunkat, hanem a felséges uralkodó házzal, s az örökös tartományok népeivel köteendő becsületes kiegyezéstől, s egymás jogainak kölcsönös tiszteletben tartásától.

Nem így érez-e ma minden józan hazafi?

Dicsékvés nélkül mondhatom, hogy, ha mind a kormány, mind az ország már akkor az én gyenge szavamra hallgatott volna, ma már tovább állanánk; s ezt a négy évet, melyet nagy kárunkra elvesztettünk, megnyerhettük volna.

Nagy ideje, hogy végre hozzálassunk!

Ideje már:

Hogy kivergődjünk valahára az örökös bizonytalanság hínárjából, a melyben fetregünk.

Hogy a nemzet ismét koronás királyában tisztelhesse atyját.

Hogy állandó és szilárd alapokon nyugvó békeségnek örvendhessünk.

Hogy leszállíthassuk az álló hadsereg létszámát, mely a nép fiait kiragadja családjá, s a hasznos munkásság köréből, s felemésztí utolsó filléreinket.

Hogy kevesebbre szoríthassuk a katona-köteles éveket.

Mérsékelhessük az oly súlyos, és nyomasztó sokféle adókat.

24. Emlékezünk rá, már 1861 májusában elmondott beszédében azt fejtegette, hogy a dinasztia és az ország érdekei szinte egybeesnek. Másrészt, 1865. október 25-én Lonkay Antal újabb levelet küldött Zichynek. „Tisztelt Barátom! – Örömmel teljesítem kifejezett óhaját, s minthogy nem érintette Ön, hogy vajjon a lapnak illető számát küldjem-e több példányban, vagy pedig a beszédek külön lenyomatát, tehát szívesen teljesí-

tem mindkettőt; küldvén itt 20 db Idők Tanúját, melyben jeles beszéde teljesen bennefoglaltatik és 100 db külön levonatot a beszédből. – Ha több levonatot is kellene, csak méltóztassék pár szóval tudatni s kellő számban rögtön megküldeték, mert a *szedvényt 8 napig* meghagyatni rendeltem. Hő tisztelettel: Lonkay Antal.”

25. Idők Tanúja, 1865. júl. 20.

Eltörölhessük a törvénytelenül behozott közvetett adózások legtöbb nemeit; leszállíthatjuk a só árát; előmozdíthatjuk a mezői gazdaság felvirágzását; lehetővé tegyük a dohány és bármely termékek szabad termesztését stb.

Hogy felséges királyunk tanácsosait az országgyűlésen számadásra vonjuk, miként sáfárkodnak a nép vagyonával, véres veritékével.

Hogy legyen felelős nemzeti kormányunk; s idegenek felettünk ne rendelkezhessenek.

Hogy itthon a megyében, s községben magunk válasszuk, s ellenőrizzük tisztviselőink stb.

Hogy gondoskodhassunk a nép kellő neveltetéséről, iskoláink, s közintézetek virágzó állapotban tartásáról, emeléséről stb.

Ezek, s több ily fontos dolgok várnak a legközelebbi országgyűlésre.

Ha van olyan ember, a ki zavarosban halászni akarván, álhírekkel nyugtalanítja e népet, p.o. azaz, hogy némelyek az 1848 előtti viszonyokat, a robotot és dézsmát akarnák újra visszaállítani; ez olyat mint gaz ámitót komolyan rendre kell utasítani, s aljas rágalmazónak bélyegezni.

E viszonyok törvényes úton örökre megszűntek, s a földes urak az őket illető kárpótlásokat, u. n. földtehermentesítési kötelezvényekben régen megkapták, s felvették. Erről tehát többé szó sem lehet.

Sőt ohajtandó, hogy az alattvalói viszony utolsó maradványai is – a regalék és szőlődézma, – igazságos megváltás útján, – megszűnjenek.

Felséges Urunk legutóbbi rendeletei kezkeskednek arról, hogy a haza jobb jövőjébe vetett reményeink most már teljesülni fognak.²⁶

Az aláírás dátuma 1865 szeptember. A kinyomtatott szöveghez később ceruzával néhány kiegészítő megjegyzéseket fűzött, amelyek így együtt már egy újabb beszéd vázlatát adják. Az idők változásához, bizonytalanságához: – Helyzetünk nyomasztó volta. – Tisztviselők – törvény tekintélye. – Családapák? – 3000 millió! – Pangás, elszegényedés. Majd: – Forradalom. – Bach. Schmerling. Magyar tanácsosai. – Hazafiság – törvénytisztelet. Ezek, illetve még néhány gazdasági jellegű beírás, arra utalnak, hogy Zichy választói előtt szerette volna később pontosabban tenni a kiáltvány szövegét.²⁷ Annál is inkább, mert más forrásból tudjuk, hogy alatta a föld a követséget illetően „minérozva” (aknásítva) volt. Olykor maga is bizonytalannak érezte helyzetét. Bizonyval ilyen értelemben írt Roboz Istvánnak, mert a lapszerkesztő 1865. október 3-án kelt válaszában abban igyekezett megerősíteni, hogy érdemi ellenfele

nincs, „holmi” Dömények nem verhetik le lobogóját. Sőt, Roboz Zichy érdekében szolt a csepelyi, szoldi lelkészeknek és Kazay Miklósnak Öszödre, meg többeknek Kötsére.

A választási előkészületek szervezettsége ellenére Zichyben és híveiben volt bizonytalanság. Ezért minden barátja, tisztelője azt igyekezett elérni, hogy a választók a számukra biztosnak látszó helyekről minél többen vetessék magukat jegyzékbe. Fekete Lajos november 11-én a karádiakat indította útnak Tabra, s még népgyűlést is ígért annak érdekében, hogy ne Tallián, hanem Zichy legyen a követ.²⁸ Nyimból három nappal korábban írt Petrovics György arról, hogy a nyimiek és ságváriak tiszteletüket teszik, s egyúttal beszámolt azon hírről, amely szerint Tallián és Dömény Nagyberényben tart majd konferenciát.²⁹

A nagy nyüzsgés hátterében az volt, hogy nem mindegyik kerületben volt kettős jelölés. Az *Idők Tanúja* 1865. október 10-én közölte a jelöltek névsorát. A kaposvári kerületben Somssich Pál, a lengyeltóiban Jankovich László, a marcaliban gr. Széchenyi Gyula, a csurgóiban Inkey József, a szigetváriban Bittó István és Fekete Lajos, a tabiban Zichy Antal és Tallián Lajos. A jelöltség hátterére világít Zichynek édesanyjához küldött egyik levele, amelyikben beszámol a kaposvári gyűlésükről, valamint arról, hogy Tallián mennyire restellte, hogy nev az újságokban jelöltként volt kinyomtatva, „holott ő becsületszavát adta, hogy nem lép fel”. Dömény József református pap viszont kitarított a jelöltség mellett. Valószínűnek látszik, hogy ő szervezte az izgatásokat Zichy ellen, akinek legerősebb tábora – mint korábban is – az intelligencia volt. Ezért látta esélyét annak, „hogy habár küzdelemmel is, újbóli megválasztásom sikerülni fog”. A bizakodás nem légbőlkapott, hiszen a tabi választókerületben zászlókra írták nevét, s ilyen kortes-rigmusokat énekeltek:

Zichy a mi emberünk,
Marad a mi követünk.
Nem kell annak semmi sem,
Csak hazánk boldog legyen.³⁰

Mint hogy az utolsó pillanatban Dömény is szinte visszalépett, a tabi követválasztás diadalmenet volt Zichy számára. Zaláról királyi menethez illő pompával hozták be, lába csak akkor érhetett földet, ha nagy-nagy könyörgésre választói letették. 1865. novemberétől néhány éven át a népszerűség csúcán volt – elsősorban a tanítók körében.

Az 1866-os év egyéni és családi életében több ne-

26. A fogalmazvány Zalán készült, s így írta alá: „Igaz barátjok, s hű polgártársuk Zichy Antal.”

27. További bejegyzések: „Ígéretek miként értendők? – Miktől függ azok teljesítése? – Ha béke lesz künn és benn. – Emeljük az adóképeséget. Igazságos felosztás. Párhuzam. – Nehézségek. Só fontossága. Birodalmi viszonyok a dohányra nézve. Szeszfőzés. stb. – Felelősség. Corpus Juris. Ulászló 1507. – 1848. – Rendezési kérdések. Megyék. Járások. Községek. Egyesü-

lési szabadág. – Vallási egyenlőség. 1848. 20. Bécsi és Linsi békék. Allamsegély. Autonomia. – Vasútrendezés. Fiume. Polgári és büntető törvények.” Ezekkel a kiáltvány szövegét bővítette, illetve értelmezte. A papíron egyéb kéztől származó írás is van.

28. Fekete Lajostól, 1865. nov. 10.

29. Petrovics Györgytől, 1865. nov. 13.

30. Zichy Antal édesanyjának, 1865. nov. 13.

hézséget hozott. Egyre inkább kiderült, hogy a gazdálkodáshoz nagyon keveset ért. Így levelei tele vannak panasszal a pénztelenségről, valamint árendák és kölcsönökből befolyt pénzek tranzakcióival. Kötelezettségei voltak édesanyjával, valamint öccse családjával szemben, de ezeknek csak határidők szorításával tudott eleget tenni. Ezek a dolgok sokszor annyira lekötötték figyelmét, hogy szinte hihetetlennek látszik az a nagy energia, amivel az ország sorsát érintő kérdések megtárgyalásában részt vett. Ismert, hogy 1866 tavaszán egy nagylétszámú bizottságot küldtek ki a kiegyezés alapmunkálatainak elvégzésére. Ebben, illetve a 15 tagú albizottságban vita alakult ki arról, hogy a hadügy mennyiben közös, valamint a döntés jogáról, amennyiben nincs meg egyezés. Emlékezzünk rá, Zichy Antal már 1862-es memorandumában azt javasolta, hogy az uralkodót illesse a döntés joga. 1866-ban engedékenységgel ennél egy lépéssel tovább ment. *Csonka minisztérium, mint közvetítő* című brosúrájában azt ajánlotta, hogy első lépésként fogadja el az országgyűlés az udvartól a szűkebb tárgyalási alapot, hogy azután később a meglévő birtokában újabb célokat próbáljanak meg elérni. Ez már nemcsak elvi, hanem konkrét gyakorlati program lett volna, s érthetően váltott ki nagy vihart. Ezzel az eszmefuttatással Zichy közelebb került Eötvös József elképzeléseihez, mint Deákéhoz. (A füzet még két év múltán is politikai elmentéket szült.)

Zichynek Eötvöshöz való erőteljes közeledése a későbbiekben gyakorlati együttműködést is eredményezett (a népiskolai törvény elfogadása után). Valószínű, hogy kapcsolatuknak szerepe volt Zichy irodalmi ambíciói megerősödésében. 1866-ban és a következő évben hónapokon át azzal foglalkozott, hogy a Fáy-család iratait rendezte. 1867. február 15-én írta édesanyjának: „Én nagyon el vagyok foglalva; nem ugyan a minisztériummal, melynek alsó és felső régióiban szervezése engem úgy sem érint, mint a szél a szobában álló virágot. Az én fáradozásaim, Bécsbe való sürgönyözéseim, egészen más, játsszi természetűek. Jó barátom, Fáy Gusztáv sírjára hintjük a virágot, midőn hátrahagyott műveit (operáit) ügykszünk amennyire csak lehet teljesen érvényesíteni. (...) E közös ügy, melynek az osztrák közös ügyekkel semmi köze, a barátságot köztem és a Fáyház közt mindig szorosabbra fűzi, s ritka nap, hogy ne volna egymással dolgunk.”³¹ Ekkoriban került közelebbi kapcsolatba a színházakkal, 1867 első hónapjában mutatták be *Cromwell* című drámáját, ami az „országgyűlési fejlődésről” ugyancsak elvonta érdeklődését. A darabot a kritika eléggé lehúzta („gombaságban minden eddig hallottat felülmúló kritikák”-ról számolt be édesanyjának). Ez egy időre zárkózottá, emberkerülővé tette.

Még arra is csak mellékesen reflektált, hogy a császár Pestre látogatott, bár azt megjegyezte, hogy

ettől hazánk ügyének jobbrafordulását várja, s erről szeretne közvetlenül meggyőződni. Reményét fejezi ki, hogy Pest a nemzeti kormány alatt új és nagyszerű fölvirágzásnak fog indulni. 1867. március 11-én arról tudósít, hogy az országos öröm mellett, melyből maga is részt vállalt, apróbb személyes kellemetlenségei voltak. Ennek ellenére igyekezett részt venni az országgyűlési tanácskozásokon, főleg abból a megfontolásból, hogy sokan az ottani többségben egyszerű szavazógépet láttak (igen és nem programozással). Úgy tűnik ebben az időszakban sokkal inkább foglalkoztatta az, hogy miként erősítse választói bizalmát, mint a kormányzat ügyébe való bekapcsolódás. Jellemző, hogy arról szívesebben számolt be, hogy hány fős választókerületi küldöttség járt nála („ettünk, ittunk, tanácskoztunk, s szorosabbra fűztük a barátságot paraszt és úr között”).

A következő évben (1868-ban) két területen is feladatokat bíztak Zichyre. Az egyik 1868 februárjában a tengerészeti költségvetés felülvizsgálata. Bécsből számolt be február 13-án édesanyjának: „Éjjel nappal el vagyok foglalva az új, szokatlan tanulmánnyal, melyet – talán nem minden malitia nélkül – akaratom ellenére róttak rám. A budgetnek a tengerészetre (!) vonatkozó részét kell referálnom. Minden kis eszemet össze kell szednem, hogy csak valami nagy blamage nélkül végezhessenem el a megbízatásomat.” Ezen március végéig dolgoztak Bécsben.

Erre vonatkozhat Jókai Mór lapjának az *Üstökösnek* 1868. január 11-i számában megjelent közleménye: „*Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései*” című rovatban adták közre a következő írást: „Miképpen lehet annak, hogy Z. A. képviselő úr kapta a delgatióba választottak közül a legtöbb szavazatot? Ez csak a méltó elismerés volt azon prófétai lélekkel megáldott férfiú iránt, ki legelőször ajánlotta nekünk, hogy érzük be a csonka minisztériummal. Akkor rátámadt mindenki; – most aztán kénytelen neki igazat adni.”

Zichy erre a következő levelet küldte Jókainak: „Tisztelt barátom! *Üstökösöd*, melyet mindig élvezettel szoktam olvasni, felfrissíti azon régi rágalmat ellenem, mintha én a *Csonka minisztériumot*, mint végleges megoldást ajánlottam volna. *Nem igaz!* Röpiratom címlapján is ott áll: „mint közvetítő!” S írtam ezt a diéta elején, s most is hiszem, hogy, ha azzal kezdjük a dolgot, sikeresebben oldjuk meg a kérdést, időt nyerünk és in fine finalis kisebb quotát. Ha tehát nem az én kérésem, hanem saját igazság-szereteted rábír e *cáfoló 2. distichon* kiadására, kérnélek azt a jövő *Üstökös* utolsó lapjának záró sorai helyére (ahol most csizmadiád rágalma áll) igtatni. Maradok tisztelőd: Z. A. Pest, Jan. 14. 868.”

A jelen vers a lap január 18-i számában jelent meg (a 6. oldalon):

31. Ez összefügg színházi intendánsi tevékenységével. Édesanyjához. 1867. febr. 15.

Pro Zichy Antal, contra politikus csizmadia

Ráfogod, amit nem mondott, hogy „elég
minékünk egy
Csonka minisztérium, s több minek abból!”

– ugy-e?

– Ki könyvét ha nem olvasod is, csonkítva idézed:
„Közvetítőnek” volt ám ajánlva, . . . s mikor?³²

Bécsből való hazatérése után a népiskolai törvény előkészítésébe és előterjesztésébe vonta be Eötvös József. Zichy nagy lelkiismeretességgel munkálkodott ez ügyben. Megintcsak jellemző, hogy a választókerület néhány számára fontos egyéniségéhez kérdéseket intézett a közoktatási törvényjavaslattal kapcsolatban. A válaszokból kiderül, hogy sokan helyeselték: a népnevelés ügyét fokozatosan kell országos-nemzeti üggyé tenni (azaz egy ideig tekintettel kell lenni a felekezetekre). Voltak viszont, akik helytelenítették, hogy a „kisdédóvt” a javaslat nem vonta a közoktatási tanintézetek körébe. Fábrián Mihály Öszödről hosszú levelet küldött ezzel kapcsolatban Zichynek. Kifejtette, hogy enélkül a szilárd alap hiányzik majd az iskoláztatáshoz. Az írásból az is kiderül, hogy a korabeli néptanítók eléggé sötéten látták a szülők szerepét, s épp ezért tartották fontosnak az óvodák kérdését. Fábrián egyébként az angol „kerületi iskolák” intézményére is hivatkozik, ahol árvák és elhagyott gyerekek vannak elhelyezve. Zichy számára érvként idézte a Stepney-i tanító szavait: „Nyolc év alatt elég alkalom volt meggyőződni, hogy a szülék befolyása gyermekeikre határozottan káros, s a szegény osztályok újjászületésének egyetlen módja a kisdedek különválasztása a nagyobbaktól. (. . .) Nincs is más oka annak, hogy az árvagyermek túltesznek a későbbi életben nem árva kortársaikon —: csak az, hogy ezekben a szülékkal való érintkezés gátolja az iskolában kapott jó nevelés hatását”.³³

Ettől az időponttól a tanügy rendkívül fontossá vált Zichy pályáján. Az 1868. évi 38. törvénycikk körül — mint utaltam rá — előadói tisztet vállalt, hogy kifejthesse, mennyire fontos a népnevelés a nemzeti haladás szemszögéből, s abban a nemzetiségeknek és a felekezeteknek megfelelő jogokat kell kapniuk. Szükségesnek tartotta az állam vezető szerepének érvé-

nyesítését, mégpedig az állami tanfelügyelet eszközeivel. Beszédében így érvelt: „Első magyar népoktatási törvényünk nem elvont elméletek, hanem az élet gyakorlati kívánalmainak szülöttje és két ellentétes áramlatnak kölcsönös engedmények útján, kiegyenlítéséből származott úgynevezett kompromisszum. Az egyik fél az iskolát az egyháznak alárendelt közegének s mintegy kiegészítőjének, a másik fél az államhatalom föltétlen eszközének óhajtá vála tekinteni, mind a kettő jogot tart reá, s erős érvekkel támogatja azt. A magyar törvényhozás a két szélsőség között a középutat keresi és az ügynek javára meg is találta azt. Elnyomni a hitfelekezetek iskoláit szintoly nagy hiba volna, mint korlátlanul s minden ellenőrzés nélkül kezöbbe adni azokat. A jól szervezett állami felügyelet folytonos éberségben tartja őket s üdvös versenyre, előrehaladásra serkenti, másrészt magát az államot is erkölcsileg kényszeríti, hogy az általa ápolat és fenntartott intézetekben mindig magasabb színvonalra emelt, s a bírálatot megálló, igazi mintákat mutasson fel.”³⁴

Amikor a törvényt az országgyűlés megszavazta, már elhagyta a nyomdát Zichy értekezése *A szónoklatról*. Ebben retorikai összefoglalót adott, elsősorban gyakorlati szemszögből. Maga is úgy gondolta, hogy főleg tanárok és tanítók számára lesz hasznos, mert választókerületében több példányban megküldte, a községi előjáróknak és néptanítóknak. (Öszödről a már említett Fábrián Mihály köszönte *A szónoklatról* „példányainak szíves megküldését”).

Az országgyűlési ciklus 1868 decemberében véget ért, s ez Zichy Antal számára a pálya egy szakaszának lezárulását is jelentette. Láttuk, hogy képviselői fellépésében az indulástól generális kérdés volt az Ausztriához való viszony és az alkotmányosság. Politikai elképzeléseivel a „fontolva haladók” táborához csatlakozott (Deák, illetve Eötvös programját gondolta megvalósíthatónak). Olyan egyéniséget mutatnak a fennmaradt dokumentumok, aki a „kor ütőerén” tartotta figyelmét, s produktív módon alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. 1868-al az elvek különbözőségének helyét a *gyakorlati* tenivalók foglalták el. Az ebből következő újabb pályaszakasz feldolgozása már egy másik tanulmány feladata.

Laczkó András

32. Jókai Mór nyilván segítette a gyors közlést. Üstökös, 1868. jan. 18.

33. Fábrián Mihály válaszolt kérdéseire őszinte bizalommal és lelkiülettel. Öszödről, 1868. nov. 19.

34. Idézi: LACZKÓ ANDRÁS: Dokumentumok Zichy Antal pályaképehez. Somogy, 1979/3. 69–70.

ANDRÁS LACZKÓ: ANTAL ZICHY AN DEN STÄNDEVERSAMMLUNGEN

Es war ein gewisser tiefer Pessimismus, eine Geringschätzung ihm selbst und seiner Tätigkeit gegenüber in Antal Zichy. Als man ihm die Dukaten des Teleki-Preises der Akademie für sein vorzügliches Drama mit dem Titel Cromwell überreichte, wies er die Annahme damit ab, dass er dessen verdienstlos sei, und man müsste es dem übergeben, der besseres, schöneres, würdigeres produziert als er. Diese Selbstunzufriedenheit begleitete sein ganzes Leben. In seinem Testament verfasste er als seinen Wunsch, dass man seinen Körper neben seine früher verstorbenen Lieben ohne jede Pracht begraben soll. „Mein Grabstein soll eine in der Mitte entzwei zerbrochene granitene Säule sein – schrieb er –, als Symbol meiner mit der besten Absicht begonnenen, aber vom Ziele abgeschweiften irdischen Laufbahn.“

Warum diese düstere Resignation?

Der heutige Leser weiss vielleicht weniger, dass man den aus Somogy ausgehenden und sich hierher mit vielen Faden knüpfenden Lebensweg keinesfalls für erfolglos bezeichnen darf. Einige Daten beleuchten das. In Pest seine juristischen Studien vollendet, war er neben Mór Szentkirályi, dann neben Pál Somssich Rechtspraktikant, und so bekam er die besten Anregungen um sich in die politischen Kämpfe des Reformzeitalters einzuschalten.

Mór Szentkirályi war das Hauptgestalt der Opposition auf dem Landtag von 1843, und neben ihm arbeiten bedeutete, dass der junge Praktikant Anleitungen in solchem Geist erhalten hat. Nach einigen Jahren später schickte man ihn als Abgeordneten aus dem Komitat Moson, und wir sehen wirklich, dass er in 1848 als Abgeordnete nach Debrecen abgefahren ist, aber dort wirkte er schon als Mitglied der Friedenspartei, und schrieb in Jókai's Esti Lap (Abendblatt). Nach Világos musste er sich in Zala (in seinem Geburtsdorf – L. A.) aufhalten. Auf dem Landtag von 1861 erschien er als Deputierte des Wahlkreises von Tab. Und von nun an trug er mit seinen in dem Pesti Napló (Pester Tagebuch) erscheinenden Leitartikeln und anderen Schriften, Flugblättern zu der Klärung der staatsrechtlichen Probleme bei. Mit seinen Artikeln mit dem Titel „Zum Problem“, „Liberale konservative Politik“, „Ein mangelhaftes Ministerium als Vermittler“ löste er einen

Widerhall aus. Von 1865 war er durch mehrere Zyklen ein Mitglied des Abgeordnetenhauses, dann bekam er eine Stelle in dem Oberhaus. Aus seiner Wirksamkeit im Abgeordnetenhaus ist hier jetzt in erster Reihe seine Tätigkeit um den XXXVIII. Gesetzartikel vom Jahre 1868 interessant. Er nahm ein Referentenamt an um ausführen zu können, wie wichtig den nationalen Fortschritt mit diesem liberalen Gesetz zu versichern sei, in dem die Nationalitäten und die Konfessionen entsprechende Rechte erhalten.

Er hielt die Geltendmachung der Leitrolle des Staates für nötig, und zwar mit dem Mittel des Schulinspektorats. In seiner Rede argumentiert er so: „Unser erstes ungarisches Gesetz vom Volksunterricht ist kein Sprössling von abstrakten Theorien, sondern es ist nach den praktischen Wünschen des Lebens und aus der Ausgleichung zweier entgegengesetzten Strömungen auf dem Wege gegenseitiger Zugeständnisse gestammtes Kompromiss. Der eine Teil wünschte die Schule als der Kirche untergeordnetes und gleichsam ergänzendes Mittel, der andere Teil als das unbedingte Mittel der Staatsmacht zu betrachten, beide heben Anspruch auf sie, und unterstützen das mit starken Beweisgründen. Die ungarische gesetzgebende Körperschaft suchte den Mittelweg zwischen zwei Extremen und zum Nutzen der Sache fand sie ihn. Die Schulen der Konfessionen zu unterdrücken wäre ein ebenso grosser Fehler, wie sie ohne jede Kontrolle in die Hände zu geben. Die wohl organisierte staatliche Aufsicht hält sie in steter Wachsamkeit, und treibt sie zum vorteilhaften Wettbewerb, Fortschritt, andererseits zwingt sie moralisch auch den Staat selbst um in den durch sie gestützten und aufrechterhaltenen Instituten auf ein immer höheres Niveau gehobene und die Kritik bestehende, wahre Beispiele aufzuweisen.“

Die Studie strebt den zu diesem führenden Weg weisen. Aufkartiert, welche Quellen die Anschauungen von Antal Zichy hatten, und mit welcher Folgerichtigkeit strebte er sie verwirklichen. Sie beweist, dass er zwar bis zur Lösung vieler Probleme nicht gelangen konnte, sein Lebenswerk verdient doch die Beachtung.

Die Studie erbaute sich an der Materie des bisher unpublizierten Familienarchiv.

Андраш Лацко: АНТАЛ ЗИЧИ НА ГОСУДАРСТВЕННЫХ СОБРАНИЯХ

Был в Антале Зичи какой-то глубокий пессимизм, какое-то пренебрежение к самому себе и к своей работе. Когда ему вручили золотую медаль премии Телеки, он отказался принять её, сказав, что он не достоин премии, и присудить её надо тому, кто создаст больше и лучше его. Это недовольство собой сопровождало его жизнь. В своём завещании он написал о том, что желает, чтобы его похоронили без всяких почестей рядом с заранее покойными родными.

«Моим надгробным камнем будет разорванный в середине памятник из гранита — писал он —, как символ начатой с самым добрым намерением, но ошибочно выбранной моей земной профессии».

Почему эта мрачная покорность судьбе?

Сегодняшний читатель меньше знает, что жизненный путь, отправляющийся из Шомодьской области, привязанный к ней многими узами, совсем не считается неудачным. И этот факт освещается некоторыми данными. Окончив юридический факультет в Пеште, он был практикантом у Мора Сенткирай, а потом у Пала Шомшича, и они служили самыми лучшими стимулами для того, чтобы он включился в политические борьбы эпохи реформ.

Мор Сенткирай на государственном собрании 1843 года — вождь оппозиции, и работа с ним помогала молодому практиканту получить указания в духе оппозиции. Через несколько лет его избрали депутатом области Мошон, и он примкнул действительно к лагерю оппозиции.

Разумеется, что он в 1848 году ездил в Дебрецен депутатом, но там он работал уже членом партии мира, и появлялись его статьи в газете Эшти Лап Мора Йокаи. После капитуляции в Вилагоше ему пришлось находиться в области Зала (в родной его деревне — А. Л.).

На государственном собрании 1861 года он появился как представитель избирательного округа Таб.

И с этого времени его передовые статьи, появившиеся в Пешти Напло, и другие его произведения, в том числе и публицистические способствовали выяснению вопросов, касающихся общественного права.

Его статьи «К вопросу», «Либеральная консервативная политика», «Неполное министерство в качестве посредника» вызывали отклики.

С 1865 года он был членом палаты депутатов в течение многих сессий, а потом он работал в верхней палате. Из его деятельности на государственных собраниях нас интересует больше всего работа в связи с XXXVIII-ой статьёй закона 1868 года.

Он взялся выступить с докладом, чтобы изложить важность либерального закона в национальном развитии, согласно которому национальности и вероисповедания получают соответствующие права.

Он считал необходимым придание законной силы руководящей роли государства, и посредством государственного школьного контроля.

В своём выступлении с речью он проводил такие аргументы: «Первый наш венгерский закон народного образования рождено не абстрактной теорией, а практическими требованиями жизни и это так называемый компромисс, созданный урегулированием двух противоположных течений путём взаимных уступок».

Одна сторона желает считать школу заведением, находящимся в зависимом положении по отношению церкви словно дополняя её, другая сторона — безусловным средством государственной власти, обе заявляют права на неё, и поддерживают её приводя веские аргументы.

Венгерское законодательство ищет золотой середины между двумя крайностями и нашло её с пользой для дела. Подавить школы вероисповеданий является также такой грубой ошибкой, как пустить им распоряжаться школами без ограничения и без всякого контроля.

Государственный контроль, хорошо организованный побуждает их к неусыпному вниманию, к благотворному контролю и конкурсу, движению вперёд, с другой стороны контроль морально принуждает и само государство, чтобы оно показало поднутые на всё высший уровень, выдерживающие критику настоящие примеры в заведениях, поддерживаемых им».

Моя работа старается показать путь, приводящий к этому, обрисовывая, какими источниками обладали взгляды Антала Зичи, и с какой последовательностью хотел он их осуществить.

Работа показывает тот факт, по которому его творчество достойно внимания, хотя он не дошёл до результата во многих вопросах.

Эта работа строится на до сих пор не опубликованном материале семейного архива.

ANDRÁS LACZKÓ: ANTAL ZICHY EN LA PARLAMENTO

Estis ia profunda pesimismo, bagateligemo al si mem kaj al sia laboro en Antal Zichy. Kiam por lia eminenta dramo Cromwell estis transdonataj al li la ormoneroj de premio Teleki en la Akademio, li rifuzis transpeni ilin aludante, ke li estas senmerita por ricevi ilin, kaj prefere ili estu donataj al iu, kiu verkas pli bonan, belan kaj meritan ol li. Tiu malkontenteco al si mem akompanis lin dum la tuta vivo. En la testamento li konceptas kiel deziron, ke lia korpo estu metita sen ajna pompo apud la pli frue mortintajn amatajn familianojn. "Estu mia tombŝtono granita kolono talie rompita — li skribas — por simboli mian surteran karieron komencitan per la plej bonaj intencoj, sed la celon maltrafitan."

Kial tiu morna rezigno?

La hodiaŭa leganto eble ne scias sufiĉe, ke lia vivovojo ekiranta el Somogy, kaj al ĝi eĉ poste multfoje kroĉita, tute ne takseblas sensukcesa. Kelkaj indikoj prilumigas tion. Fininte siajn juristajn studojn en Pest li estis jurpraktikisto apud Mór Szentkirályi, poste apud Pál Somssich, tiel li havis la plej noblajn instigojn por aliĝi en la reformepokaj politikaj bataloj. Mór Szentkirályi estis en la asembleo 1843 korifeo de la opozicia partio, kaj labori apud li signifis, ke la juna jurpraktikisto ricevis gvidinformojn en tia senco. Post kelkaj jaroj en departemento Moson li estis elektita deputito, kaj ni spertas, ke li fakte aliĝis al la opozicia partio. Estas evidente, ke en 1848 li kiel deputito iris al Debrecen, sed tie li agadis jam kiel membro de la pacpartio, kaj verkadis por "Esti Lap" (Vespera Gazeto) redaktita de Mór Jókai. Post la falo de la liberbatalo en Világos, li devis restadi en Zala (en sia naskiĝvilaĝo — A. L.). Li aperas en la asembleo 1861 kiel deputito de elekta distrikto Tab. Kaj ekde tiam li kontribuis al la klarigo de publikjuraj demandoj per siaj ĉefartikoloj kaj ceteraj skribaĵoj, pamfletoj en Pesti Napló (Tagjurnalo de Pest). Gravan rechon havis liaj artikoloj: Al la demando, Liberala konservativa politiko, Ma-

lampleksa ministerio kiel peranto. Ekde 1865 dum pluraj cikloj li estis membro de la ĉambro de deputitoj, poste li ricevis lokon en la senato. El lia parlamentana agado estas nun por ni interesaj liaj klopodoj eĉ la leĝartikolo n-ro XXXVIII. en 1868. Li prenis sur sin la taskon de la prezentado por povi ekspliki, kiel grave estas cretigi per tiu liberala leĝo la nacian progreson, en kiu la naciminoritatoj kaj la konfesioj ricevas konvenajn rajtojn.

Li opiniis necesa la validigon de gvida rolo de la ŝtato per la rimedo de la ŝtata inspektado super la instruado. Li argumentis en sia parolo: "Nia unua hungara leĝo pri popolinstruado estas naskita ne de abstraktaj teorioj, sed de la praktikaj deziroj de la vivo, kaj ĝi estas kompromiso devenanta el la egaligo de du kontrastaj tendencoj reciprokaj cetoj. Unu flanko estis deziranta la lernejon rigardi kiel submetitan kaj kompletigan instituton de la eklezio, la alia flanko kiel absolutan rimedon de la ŝtatpotenco, ambaŭ flankoj postulas la rajton havi ĝin, kaj tion apogas per fortaj argumentoj. La hungara leĝdonado serĉas inter la du ekstremaĵoj le mezan vojon kaj favore por la afero eĉ trovis ĝin. Subpremi la lernejojn de la konfesioj estus same granda eraro, kiel disponigi tiujn al ili senkondiĉe kaj sen ajna kontrolo. La bone organizita ŝtata inspektado instigas ilin je senĉesa vigleco, utila konkurso kaj progreso, samtempe morale devigas ankaŭ la ŝtaton montri veraĵn modelojn, kiuj kapablas elteni la kritikojn, kaj leviĝas al pli kaj pli altaj niveloj en la institutoj flegataj kaj funkciigitaj de ĝi." La studo klopodas montri la vojon kondukantan al tiu starpunkto. Ĝi malkaŝas la fontojn de la opinioj de Antal Zichy, kaj montras, ke li kiel konsekvence klopodis realigi ilin. Ĝi prŭvas, ke kvankam multaj demandoj ne sukcesis solviĝi, tamen lia dumviva verkaro meritas la atenton.

La studo bazas sin sur la ĝis nun nepublikigitan materialon de la familia arkivo.